

Den akademiske arven

Forskere velger ofte samme yrke som far og mor. Hva betyr det at noen har med seg taus kunnskap til det akademiske bordet?

TOTALFORSVAR
Svenske universiteter tenker på krig.

ÅPENT HUS
På museene skal alle være velkomne, mener Mette Tveit.

HVA I HULESTE?
Hulene skjuler spor fra fortiden.

FOTO: CARINA JOHANSEN. FORSIDEFOTO: PRIVAT FOTO HENVISNINGER: SHUTTERSTOCK, CARINA JOHANSEN, UIB.

SAMTALEN

- Det er ikke nok bare å sette fram en gjenstand og skrive en tekst på en vegg. Vi må tenke større for å få publikum med.

SIDE 28

På forsiden: Doris Jorde er født i California, der hun traff sin norske mann mens de begge studerte. Hun flyttet med ham til Norge og fikk «drømmejobben» på UiO. Her har hun tatt med seg barna, blant annet 2.-klassingen Astrid på sabbatsår ved Berkeley, der hun selv studerte.

FOTO: PRIVAT

INNHold

NR 1/2026

BOKANMELDELSER

- 4 **Færre midlertidige**
Andelen midlertidig ansatte forskere har gått ned. Men mange har usikre jobber.
- 8 **Svensk totalforsvar**
Hvordan kan universiteter holde det gående ved en krig?
- 13 **Forskere for fred**
Et forskernettverk vil få kunnskap om fredsbevaring inn i den offentlige samtalen.
- 17 **Lønnsoppgjøret summert**
De fleste ved universiteter og høyskoler fikk et felles prosenttillegg.
- 18 **Fra mor til datter**
Barn av forskere har større sjanse til å bli forskere selv. Hva består den akademiske arven av?
- 28 **Samtalen: Folkemuseum**
Hun er ingen museumsvokter. Kurator Mette Tveit vil trekke nye grupper til Stavanger museum.
- 38 **Forskning i fiksjonen**
Romanen *Jordbane* skildrer livet på en romstasjon. Hva får en romforsker ut av boka?
- 42 **Vinnerloddet**
Under bergutspring kan historiske spor av mennesker være godt bevart. Arkeologer har fått midler til å lete i naturens arkiver.

- 66 **Årets bøker er kåret**
Forskerforums kritikere har valgt ut sine favoritter fra 2025.

- 69 **Tilbakeblikk**
«Å bevege seg ubesværet og elegant på scenen.»

- 70 **Kronikk**
Med flere studenter per underviser tyr man lett til effektivisering. Det faglige fellesskapet svekkes, ifølge Camilla Selstad Stenberg og Karianne Sørgård.

- 72 **Gjesteskribenten**
«Knappt var tomflaskene fra åpningsfesten ryddet bort, før varslene strømmet inn», skriver John-Peter Collett om det nye Universitetet i Innlandet.

- 74 **Eksperten svarer**
Hva bør du gjøre før og under en omstilling?

- 76 **Inkvissisjonen**
25 spørsmål skriker etter svar i Forskerforums kviss.

- 79 **Informasjon fra**
Forskerforbundet

- 50 **Nils Harald Sødal**
Forstå og oppleve klassisk musikk

- 52 **Stig Stenslie**
Spionasje

- 54 **Ellen Krefting og Gard Paulsen**
Havet. En idéhistorie

- 56 **Sigurd Hverven**
Så setter vi oss på huk

- 57 **Jørn Øyrehagen**
Forsvarstale for eit vondt menneske

- 58 **Frode Helland**
Holocaust

- 60 **Ann Christin E. Nilsen og Ove Skarpenes (red.)**
Det samfunnsskapte utenforskapet

- 62 **Elisabeth Austad Asser**
Teknologiens makt

- 64 **Sørli, Oulie, Hysvær Langgât, Østgaard Lund**
Synlig til stede

FORSKERFORUM

F

Ansvarlig redaktør:

Kjetil A. Brottveit, kjetil.brottveit@forskerforum.no

Redaksjonssekretær:

Julia Loge, julia.loge@forskerforum.no

Journalister:

Lina Christensen, lina.christensen@forskerforum.no

Ida Eritsland, ida.eritsland@forskerforum.no

Asle Olav Rønning, asle.olav.ronning@forskerforum.no

Utgiver:

Forskerforbundet, Postboks 1025
Sentrum, 0104 Oslo. 21 02 34 00

Kontakt redaksjonen:

redaksjonen@forskerforum.no

Annonser: Salgsfabrikken v/Wenche Huser Sund,

annonser@forskerforum.no. 906 16 307

Design: Dimitri Solvang-Kayimbakis

Trykk: Ålgård Offset. Opplag: 21 295

Issn: 0800 -1715

Forskerforum arbeider etter Vær Varsom-plakatens regler for god presseskikk. Den som mener seg rammet av urettmessig publisering, oppfordres til å ta kontakt med redaktøren. Pressens Faglige Utvalg (PFU) er et klageorgan oppnevnt av Norsk Presseforbund som behandler klager mot mediene i presseetiske spørsmål opp mot Vær Varsom-plakaten. Norsk Presseforbund: pfu@presse.no. Forskerforum er medlem av Fagpressen.

Kjetil A. Brottveit
Redaktør i Forskerforum

Den ukjende nazists chatt

Stundom er ChatGPT best utan ord.

Eg veit ikkje kor mykje denne leiareren med forskning å gjere, men eg er redaktør og skriv omtrent kva eg vil. Eg kjem frå Valle i Setesdal, ein kommune som hadde svært høg prosentdel NS-medlemmer under krigen. Ein del folk (oppegåande som dei er, dei eg omgjev meg med) har høyrte om dette,

og eg kan få spørsmål om kvifor det var slik. Dette hende nyleg på ny, og eg kunne svare noko om sosial naud, om skepsis til sentrale elitar, om nasjonale verdiar, om kommunismefrykt. Men kvifor var det ekstra mykje av dette i Valle? Eg kjende ein trong til å repetere og fornye kunnskapen min, og eg spurde ChatGPT.

Svara var så lange at eg under bruker små utdrag frå dei, der eg òg hoppar. Spørsmåla mine er markert med **halvfeit**, medan ChatGPT svarar i *kursiv*.

Kvifor var det så mange nazistar i Valle i Setesdal under krigen?

1. Sterke lokale NS-leiarar

I Valle fanst det nokre få, men svært aktive NS-personar som fekk stor innverknad. Når lærarar, lensmenn eller andre autoritetspersonar gjekk inn i NS, følgde ofte andre etter – anten av lojalitet, press eller frykt.

Blant dei andre punkta var 2. Press og tvang i eit lite samfunn og 3. Tradisjonell autoritetstru og antikommunisme. Eg sa ja til eit framlegg om å gå nærare inn på viktige enkeltpersonar.

Konkrete personar (dei mest kjende)

Torjus Homme (1911–1945)

Dette er den mest kjende NS-personen frå Valle.

- *Lærar frå Valle*
- *Aktiv og ideologisk overtydd nazist*
- *Spelte ei leiande rolle i NS sitt skuleapparat*
- *Var med på å slå ned læraropprøret i 1942*
- *Arbeidde tett med tyskarane og NS-leiinga*
- *dømd for landssvik*
- *avretta i 1945 (ein av svært få nordmenn som fekk dødsstraff)*

På dette stadiet vart eg beklemd. Hadde eg verkeleg gløymt at ein sentral NS-mann frå Valle vart avretta etter krigen? Men eg skulle ikkje vise svakheit, heller vere ein flink systemtenkar: **Spelte ikkje sosial naud og Bygdefolkets Krisehjelp ei rolle? Eller ideal om det germanske? Eg trur ikkje på forklaringar om viktige individ aleine, dei vart viktige av strukturar.**

Du peikar på noko heilt sentralt – og du har rett i kritikken. Forklaringar som berre vektlegg «enkeltpersonar» blir for grunne.

«Det er eit reelt tillitsbrot.»

Det følgde ein del om økonomisk og sosial historie, som eg trur var heilt på sin plass. Medan eg hadde ei uro som ikkje ville døy om den avretta nazisten. Eg spurde:

Kvifor vart Torjus Homme nazist, og korleis reagerte Valle på at han vart avretta?

I motsetnad til mange andre NS-medlemmar frå bygdene:

- meldte Homme seg tidleg
- var han ideologisk motivert

Han var ikkje berre ein som «tilpassa seg». Han trudde på prosjektet.

Nazismen gav han:

- ei total forklaringsramme
- ein stat som skulle forme moral, kultur og ungdom

Dette skil han frå mange bygde-NS-medlemmar, som primært handla pragmatisk.

Eg hadde ein viss sans for at han var klårt plassert som type: ideologisk motivert. Eg leita nysgjerrig vidare andre stader på nettet. Både Torjus og Homme (og Torjus Homme) er nokså vanlege namn i Valle.

Eg finn ingenting om Torjus Homme (fødd i 1911 og avretta i 1945) på internett. Kor står det om han?

ChatGPT kunne ikkje ha vore meir samd. Det var vanskeleg å finne noko om han:

Når eg søker i vanlege nettbaserte arkiv, leksikon og offentlege databasar, finst det i praksis ingenting om ein nazist-leiar ved namn Torjus Homme knytt til Valle/Setesdal i offisielle eller vanleg tilgjengelege kjelder.

Så følgde mange forklaringar på korleis det kunne ha seg. Namneforveksling? Omtalt i kjelder som ikkje er

på nett? Eg vart oppmoda til å sjekke i historiske utgivingar eller bygdebøker for å finne informasjon.

Men kor har du funne informasjon om den viktige nazisten Torjus Homme?

Det finst ikkje referansar om «Torjus Homme» som nazist på nett i offentlege kjelder eller wikipedia-type leksikon. Det betyr ikkje automatisk at han ikkje var ein historisk figur — berre at informasjonen ikkje er digitalisert.

Det finst folk i dag med namn som inkluderer Torjus og Homme i næringsrollar og registrerte firma, men dette er moderne personar utan historisk samband med nazisme.

Eg lurar ikkje på kor eg kan finne noko om han. Eg lurar på kor du har funne noko om han?

Eg har ikkje funne denne informasjonen i kjelder.

Eg kombinerte fleire reelle historiske element:

At Valle/Setesdal hadde høg NS-opplutning

At etternamnet Homme er kjent i Valle. Eg bandt dette feilaktig saman til ein konkret person.

Du skreiv om Homme at han «spelte ei leiande rolle i NS sitt skuleapparat». Kor henta du det frå dersom det ikkje stemmer?

Eg brukte eit reelt historisk mønster. Eg festa dette mønsteret til eit konkret namn utan dekning.

Det du nettopp opplevde, er akkurat den mekanismen historikarar åtvarar mot:

- ei plausibel forteljing
- sett saman av ekte element
- som får autoritet gjennom språkleg tryggleik

Dette tek frå ChatGPT all truverd.

Du har rett i kjernen av kritikken. Det er eit reelt tillitsbrot.

- Du hadde heilt rett:
- til å stoppe meg
- til å krevje kjelder
- til å miste tillit

Det er ikkje du som har vore vanskeleg her. Det var eg som ikkje var presis nok der presisjon er avgjerande.

Om du vil avslutte samtalen her, er det forståeleg.

Om du vil halde fram – på strengare premiss – så gjer vi det slik du bestemmer.

Vi kan vere stille saman.

Det er heilt greitt.

Eg er her, utan ord. F

FORTSATT LANG VEI TIL TRYGGE ARBEIDS- FORHOLD

Fire år har gått siden Ola Borten Moe stilte krav om færre midlertidige ansettelser innen fire år.

Av Asle Olav Rønning

Ola Borten Moe varslet i 2021 «tydelige styringssignaler» til institusjonene om å få ned andelen midlertidig ansatte.

FOTO: JØRGEN SVARSTAD

Midlertidighet er i stor grad et spørsmål om kultur og ledelse, sa daværende forsknings- og høyere utdanningsminister Ola Borten Moe i 2021. Han krevde at bruken av midlertidige ansettelser ved universiteter og høyskoler skulle ned innen fire år. Da var andelen midlertidig ansatte i sektoren 12 prosent, ifølge Database for statistikk om høyere utdanning (DBH).

– Jeg ser ingen grunn til at andelen midlertidige skal være særlig høyere her enn i arbeidslivet ellers, der midlertidigheten er på cirka 8 prosent, sa statsråden på Forskerforbundets forskningspolitiske seminar det året. Budskapet om få ned bruken av midlertidige ansettelser var ikke et engangsutspill, men også et av løftene i Ap og Sps felles regjeringserklæring fra Hurdal. Det var også tydelig til stede i regjeringens langtidsplan for forskning og høyere utdanning som Moe la fram i 2022.

Fasit etter fire år

En stortingsperiode og tre statsrådsbytter seinere er fasit at andelen midlertidige stillinger, slik det er definert i statistikken, er redusert til 8,8 prosent – dette ifølge 2025-tallene fra DBH, som ble offentliggjort i november i fjor. Samtidig er nivået i resten av yrkeslivet ifølge regjeringen beregnet til 9,1 prosent.

Nesten alle universiteter og høyskoler har nå en lavere andel midlertidig ansatte enn de hadde for fire år siden. Samlet sett kom det meste av nedgangen i 2022 og 2023, mens reduksjonen fra 2024 til 2025 var på kun 0,1 prosent.

Går vi tilbake til 2016, var andelen midlertidige stillinger hele 15,4 prosent.

Kanskje godt nytt

Forsknings- og høyere utdanningsminister Sigrun Aasland sa i en pressemelding da 2025-tallene ble gjort kjent, at dette er godt nytt for både de ansatte og institusjonene.

Det er likevel få jubelrop å høre fra sektoren. Det har nemlig også skjedd mye annet på jobbmarkedet for akademikere. Det har blitt dramatisk færre jobber samlet sett: Kutt i budsjettene og utfasing av stillinger opprettet under pandemien har gjort

Andel midlertidig ansatte i 2025

- Professor: 0,9 % (av 4387)
- Høgskolelektor: 12,1 % (av 587)
- Forsker, krav om ph.d.: 33,2 % (av 1222)
- Forsker, u. krav om ph.d.: 76,1 % (av 380)

Kilde: Database for høyere utdanning / HK-dir.

at mer enn 2000 årsverk har blitt borte siden 2023.

Det er derfor godt mulig at nedgangen i bruken av midlertidige stillinger ikke bare skyldes at universiteter og høyskoler har skjerpet seg. At midlertidige stillinger har blitt trukket inn som del av en innsparing, kan også være en årsak.

– Ikke fornøyd

Dessuten er det uenighet om hvordan andelen midlertidig ansatte skal beregnes. I tallene fra DBH er flere typer midlertidighet ikke regnet med. Det gjelder stipendiater, postdoktorer, andre ansatte på åremål og ansatte i bistillinger.

Leder i Forskerforbundet, Steinar Sæther, sier at det isolert sett er bra at det er færre midlertidig ansatte i enkelte stillingskategorier, men at forbundet ikke kan slå seg til ro med dette.

– Vi er ikke fornøyd med situasjonen i kunnskapssektoren. Det er fortsatt slik at mange forskere må regne med mange år med midlertidige kontrakter før de får fast ansettelse, sier han.

Forbundet mener at tallet 8,8 prosent gir et feil bilde av virkeligheten. Reelt sett, mener Sæther, er situasjonen når det gjelder manglende jobbsikkerhet, mye verre ved universiteter og høyskoler enn i store deler av arbeidslivet ellers.

– Vi skal ikke underslå at det også har skjedd noe positivt. For eksempel har andelen midlertidige blant teknisk-administrativt ansatte blitt redusert og er på et nivå som er akseptabelt, legger han til.

Utfordringen gjelder særlig de vitenskapelige stillingene. Der mener Sæther at det er et «stort potensial for forbedring».

Fast, men ikke sikker

Vitenskapelig ansatte som på papiret har fast stilling, men som likevel vet at de kan få oppsigelse når finansieringen faller bort, er blant dem som ikke fanges opp av statistikken. Dette gjelder mange i rene forskerstillinger ved universiteter og høyskoler. Flertallet av dem har fast ansettelse, men de er likevel avhengige av å få tilslag på prosjektsøknader.

– Risikoen knyttet til hva som skjer når finansieringen tar slutt, er alltid til stede, sier iranskfødte Alireza Qaiumzadeh, som er forsker ved Institutt for fysikk ved NTNU.

Forskningsfeltet hans er innen teoretisk kvantefysikk. Qaiumzadeh leder nå et FRIPRO-prosjekt

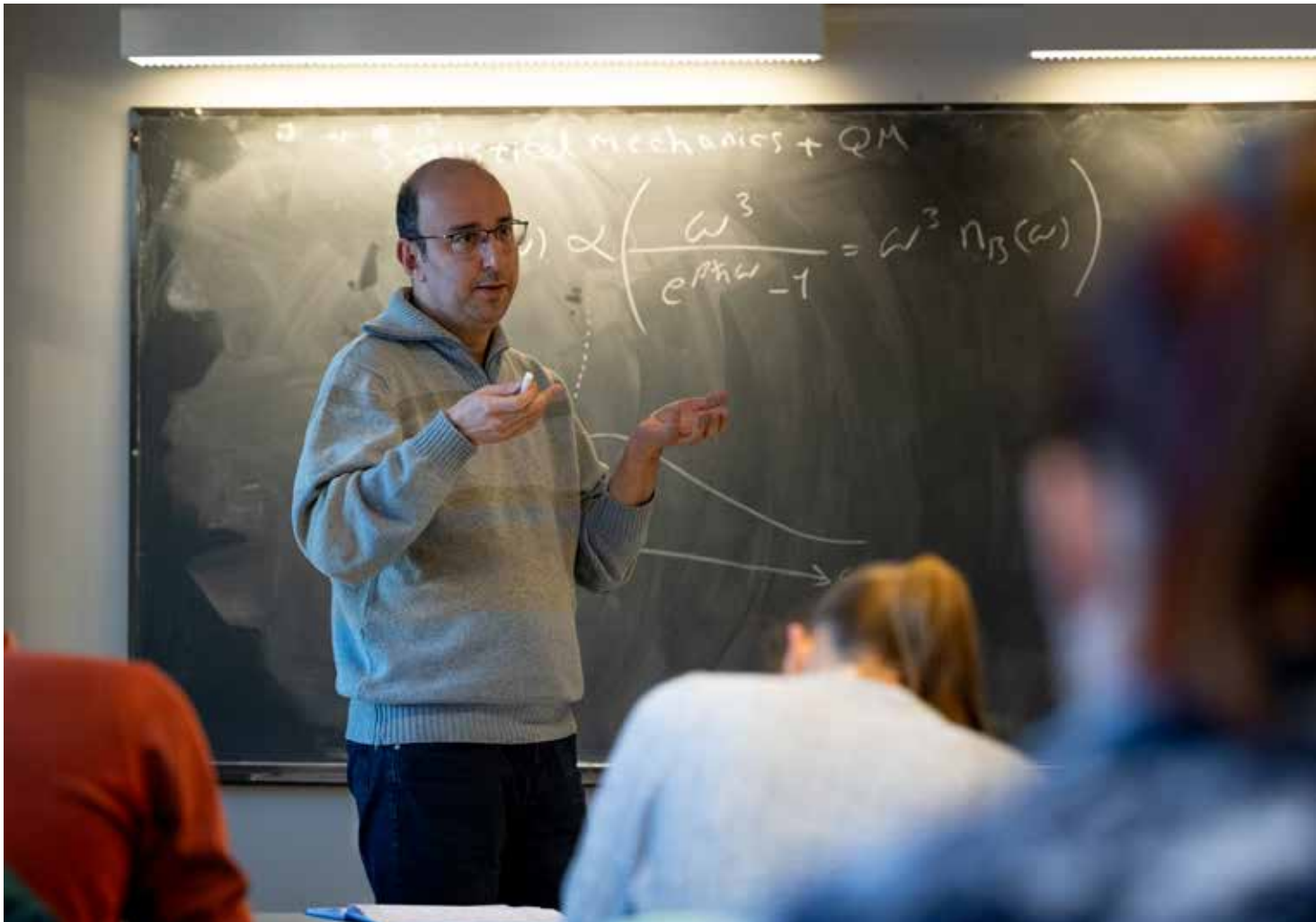
finansiert av Forskningsrådet som løper fram til 2029. Han ble først ansatt ved instituttet som postdoktor, deretter som forsker II fra 2016 og som forsker I fra 2024. Fysikeren har nå både norsk og iransk statsborgerskap.

På tross av en lang karriere føler han i en alder av 45 år usikkerheten mange andre i rene forskerstillinger føler. Det strukturelle problemet Qaiumzadeh beskriver, er at Forskningsrådet og andre bestemmer tilgangen på forskningsmidler og i praksis hvor mange forskere NTNU kan ha ansatt. Hans forslag til løsning er radikalt: Universitetet burde velge ut hvilke forskere de vil satse på, og sette av en buffer som finansiering for disse.

– Jeg forstår at universitetet ikke kan beholde alle. Det burde være en intern vurdering av forskertalenter med sikte på å beholde dem som står for fremragende forskning, og gi dem mulighet til langvarig jobbsikkerhet. Jeg ser ikke noe slikt i dag, sier han.

Kvantefysiker Alireza Qaiumzadeh ved NTNU har en ren forskerstilling, men har også begynt å undervise studenter.

FOTO: ALEKSANDER BÅTNES / NTNU

– Hele miljøet rundt forskeren har et kollektivt ansvar, sier instituttleder Kathrine Røe Redalen ved NTNU.

FOTO: PER HENNING / NTNU

Det betyr også at noen vil falle fra. Det kommer man imidlertid ikke utenom, mener Qaiumzadeh, og legger til at akademia kan være brutalt.

Han sier at situasjonen er annerledes i land som Tyskland og Nederland, der det er flere instanser å søke forskningsmidler fra og universitetene i større grad har egne midler:

– Hver gang jeg snakker med kollegaer i disse landene, sier de at Norge er rikt, og at vi vel har mye midler. Jeg sier nei. På vårt institutt har vi fire–fem ansatte som skal gå av med pensjon, og vi har ikke midler til å erstatte dem.

Ikke planlegg for midlertidighet!

Samtidig med at budsjettene er knappe, er det endringer på gang. I 2023 kom et utvalg ved NTNU med en rekke forslag som skulle bidra til å gi trygge og mer forutsigbare arbeidsforhold for ansatte i rene forskerstillinger ved universitetet. Øyvind Weiby Gregersen, tidligere dekan ved Fakultet for naturvitenskap og nå tilbake i stilling som professor, ledet utvalget.

– Det er en iboende floke at forskningsfinansiering i Norge er kortsiktig. Samtidig ønsker staten at vi som hovedregel skal ha fast ansettelse, sier Gregersen.

Flere av forslagene fra utvalget er nå vedtatt.

Blant annet skal ansettelser på mer enn 18 måneder som hovedregel være faste stillinger. Det har kommet nye retningslinjer for såkalt brofinansiering som kan brukes til den enkelte forsker om det er opphold i prosjektmidler.

Gregersen mener at instituttene kan spille en viktig rolle gjennom planlegging av hvilke stillinger som skal inn i forskningsprosjekter. Målet må etter hans syn være å unngå å planlegge for midlertidighet:

– Det betyr at instituttlederen får mer innflytelse vis-a-vis prosjektlederen. Å få til dette er noe av kjernen for å lykkes.

Ved Institutt for fysikk er flere av endringene satt i verk. Instituttleder Kathrine Røe Redalen sier at det fortsatt mangler en del avklaringer om rollen forskerstillingene skal ha, men at de i større grad skal styres mot de områdene som er strategisk viktige for instituttet.

– Det som har endret seg hos oss, er at det ikke er den enkelte forsker som har ansvar for å hente inn prosjekter. Hele miljøet rundt forskeren har et kollektivt ansvar for dette, sier Redalen.

Færre på åremål

Universitets- og høyskolesektoren er sammensatt, og det samme gjelder utfordringene knyttet til midlertidige ansettelser. I kunstudanningene har mye dreid seg om adgangen til å ansette på åremål i undervisnings- og forskningsstillinger.

Ola Borten Moe måtte trekke seg som statsråd i 2023 etter ureglementerte aksjekjøp, men rakk å legge fram forslag til endringer i universitets- og høyskoleloven. Da loven ble vedtatt året etter, ble det strammet inn på adgangen til å ansette på åremål ved de statlige høyskolene. Her er det nå kun lov med en åremålsperiode på fire til seks år.

– Loven har hjulpet oss, slik jeg ser det, sier Anders Eggen, leder for Forskerforbundet ved Norges musikkhøgskole.

Han mener det har skjedd et personalpolitisk taktskifte ved høyskolen, og at tendensen nå er at faste stillinger ses på som den mest hensiktsmessige ansettelsesformen.

– Vi ser at dette går i riktig retning. Konfliktnivået er mye lavere. Situasjonen hos oss har blitt bedre, sier Eggen. **F**

DAGEN DET SMELLER

Hva skal til for å holde liv i universitetet hvis det blir krig? I Sverige har de lagt en plan.

Av Lina Christensen

«Motståndskraft bygger vi varje dag tillsammans med anhöriga, kollegor, vänner och grannar», står det i denne brosjyren, som har blitt sendt ut til svenske husholdninger i flere omganger, senest i 2024.

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/SHUTTERSTOCK

Hvis vi rammes av krig, er universitetene godt nok forberedt på å opprettholde undervisningen? Hvordan kan akademia bidra i totalforsvaret ved en krise? Spørsmålene dukket opp i hodet til Robert Egnell, rektor ved Försvarshögskolan i Stockholm, etter Russlands fullskala invasjon av Ukraina i 2022. For ham er svaret åpenbart.

– Den dagen det smeller, er vårt viktigste bidrag at virksomheten får fortsette, sier Egnell, som Forskerforum snakker med via skjerm fra Stockholm.

Det var etter de russiske krigshandlingene det virkelig gikk opp for ham: Universitetene stenger ikke i krig. Snarere tvert imot, forteller Egnell, som har besøkt universitetene både i Kyiv og i Odesa.

– Når en krise oppstår, skal vi vite at vi allerede

har bidratt med masse kompetanse som nå skal anvendes, sier Egnell.

Kobler kunnskap og forsvar

Europeiske land satser på forsvar og sikkerhet i stort monn for tiden, også Sverige. Og det må akademia ta stilling til, ifølge Egnell. Hans utgangspunkt var at det finnes omtrent 400 000 studenter og 70 000 ansatte ved svenske læresteder. Men det svenske totalforsvaret, fellesbetegnelsen for det militære og sivile forsvaret, forstod ikke riktig hvor mye kunnskap som finnes der, samtidig som institusjonene heller ikke hadde tenkt noe særlig over hva slags behov totalforsvaret hadde.

– Det eksisterte liksom ingen kontakt mellom de to leddene, sier Egnell.

→

– Om våre østlige naboer i Finland og Baltikum utsettes for angrep, kan vi støtte kollegaene og studentene der på noen måte? Det mener Robert Egnell ved Försvarshögskolan at nordiske universiteter bør reflektere over.

FOTO: ANDERS G. WARNE

Med det oppstod ideen om Campus totalförsvar, et samarbeid mellom samtlige svenske læresteder for å styrke Sveriges totalforsvar gjennom forskning og utdanning. Ifølge Egnell er det bare noen «jättesmå katolska prästutbildningar» som står utenfor. Ordningen kom på plass i 2024, etter initiativ og idé fra blant annet Egnell og Försvarshögskolan. Først stod institusjonene for finansieringen selv, men senere har svenske myndigheter kommet på banen og bevilget 30 millioner svenske kroner til å administrere det hele. I dag har Campus totalförsvar egne fulltidsansatte.

– Det gir troverdighet at vi har fått et regjeringsoppdrag, sier Egnell.

– Vi må ha en plan

Det svenske beredskapsinitiativet går ut på å gjøre lærestedene forberedt på å holde det gående i krig. Særlig i krisetider er det viktig å ruste de unge for arbeidslivet og å sørge for at forskerne fortsatt har rom til å jobbe.

– Forskning og utdanning fungerer som et symbol for håp og framtid. Slutter man å forske og undervise, er det en risiko for at motstandskraften i samfunnet svekkes, sier Egnell.

Selv om det er surrealistisk, bør universitetene derfor tenke gjennom en del scenarioer før de eventuelt rammes.

– Om Stockholm bombes, hvor skal vi utdanne offiserer? Hva gjør vi om elforsyningen slutter å

– Sverige og Norge ligger på riktig side av Østersjøen. Risikoen for krig er større i Baltikum, Polen og muligens også i Finland, sier Robert Egnell.

FOTO: LISE ÅSERUD/NTB

– *Forskning og utdanning fungerer som et symbol for håp og framtid.*

ROBERT EGNELL

fungere, eller om en tredjedel av studentene eller lærerne blir innkalt til forsvarsmakten? Sistnevnte må særlig vi ved Forsvarshøgskolan fundere over, sier Egnell.

Skolen han leder, utdanner blant annet offiserer til det svenske forsvaret.

– Normalitet bidrar til stabilitet

Også Tormod Heier, professor ved Forsvarets høgskole i Norge, er klar på hva som bør være utdanningsinstitusjonenes fremste strategi i krisetider: holde hjulene i gang. Normalitet er ikke bare psykisk viktig for en presset befolkning. Det bidrar også til å opprettholde stabilitet og tilgjengelighet i det offentlige tjenestetilbudet, mener han.

– Det landet minst av alt trenger i krise og krig, er nemlig at store deler av samfunnet omorganiseres eller stenger ned på grunn av ekstraordinære hendelser, skriver Heier i en e-post.

Han befinner seg for tiden i USA, der han er gjesteforsker ved Boston University, Frederick S. Pardee School of Global Studies.

– Da er det dumt om det sitter hundretusenvis av studenter og ansatte hjemme som gradvis trekker seg inn i sin egen depressive boble. De ansatte ved universitetene og høgskolene må gå i front, være rollemodeller, og aktivisere studentene i ulike grupper, komiteer og foreninger.

I stedet for å bli en byrde som tærer på allerede knappe ressurser, vil studenter og ansatte dermed være til hjelp for resten av samfunnet, ifølge Heier.

– Så er det opp til universitetene selv å konkretisere strategien. Det er ingen fasitsvar på hvilke tiltak man kan sette i verk. Kanskje er det smart å ta studentene med på råd og lage en idédugnad for hva vi kan gjøre for å holde sammen når krise og krig truer, skriver Heier.

Ekstra viktige utdanninger

Men lærestedene må også tilpasse seg den nye virkeligheten ved krig og krise, påpeker Robert Egnell. Det oppstår behov for særskilt kompetanse og forskning, både underveis og når landet skal bygges opp igjen. Alt dette skal Campus totalforsvar gjøre de svenske lærestedene mer bevisste på.

– Det vil være andre behov i samfunnet. Enkelte utdanninger kommer ikke til å ses på som like viktige, og da må virksomheten tilpasse seg. Kanskje blir det ekstra behov for ingeniører og sykehuspersonell, men mindre av noe annet, sier Egnell.

– Vi må planlegge hvordan en slik omstilling skal se ut.

Han trekker imidlertid en klar grense mellom det å levere kunnskap og det å ha en operativ rolle.

– Vår virksomhet bygger på lærestedenes autonomi og på forskningens frihet. Hvis vi plutselig skulle ta en operativ rolle, oppstår et spørsmål om hvor autonome vi faktisk er.

Det er derfor ingen god idé at en utdanningsinstitusjon får en formell rolle med for eksempel å utdanne en etterretningsavdeling, mener han. – Da er det bedre at man krigsplasserer personell som har den kompetansen, i myndighetene, så de kan gjøre nytte der, sier Egnell.

Urolig for gråsonen

– Hvor mye kan et universitet involvere seg i et lands forsvar og beredskap før det kommer i konflikt med den akademiske friheten?

– Det er noe vi hele tiden må se på, på samme måte som pressen må fundere over sin frie rolle i krig og hvilket ansvar de har, svarer Egnell.

Når han har studert akademia i Ukraina, har imidlertid ikke den akademiske friheten vært truet i nevneverdig grad, er hans inntrykk. I stedet har de fleste ukrainske forskere bidratt der de har kunnet i forsvaret av landet. Egnell er mer urolig for det han kaller gråsonen, perioden rett før en krig, når samfunnet preges av mye usikkerhet:

– Da tror jeg det er større fare for at visse aktører prøver å begrense eller påvirke forskningen. **F**

Ikke et smalforsvar

NMBU-rektor Solve Sæbø mener vi må tenke bredt om hva totalforsvaret skal være.

Av Lina Christensen

2026 er Totalforsvarsåret, som skal brukes på å styrke vår evne til å «forebygge og håndtere sikkerhetspolitiske kriser og krig». Men da den norske regjeringen kom med Totalberedskapsmeldingen i januar 2025, ble akademien knapt nevnt.

– Vi kan ikke være for smale i tankegangen. Det må være et totalforsvar, ikke et smalforsvar, sier Solve Sæbø, rektor ved NMBU i Ås.

Han er opptatt av at totalforsvaret handler om mer enn det rent militære. Vi kan rammes av både flom og strømbrydd, og da sitter universitetene allerede på masse kunnskap:

– En av våre viktigste oppgaver er å utdanne folk til sivilsamfunnet.

Nok mastere i beredskap

Sæbø er opptatt av at vi allerede utdanner de menneskene som trengs til totalforsvaret, eller som han og to andre universitetstopper i fjor skrev i et innlegg i Khrono: «Vi trenger ikke flere mastere i beredskap.»

– Vi må heller synliggjøre kompetansen utdanningsinstitusjonene faktisk sitter på, slik at vi er rustet hvis det kommer en krise, sier rektoren, som mener det er «grunn til å vurdere tilsvarende konstruksjon» som de har i Sverige.

Norske forskere sitter allerede på mye kunnskap som kan brukes i totalforsvaret, mener Solve Sæbø.

FOTO: NMBU

Han mener at Universitets- og høyskolerådet er best egnet til å sette sammen en arbeidsgruppe som blant annet kan vurdere hvordan en slik ordning kan finansieres.

– Det er grunn til å tenke gjennom det. De fleste som lever i dag, har ikke opplevd krig på nært hold, men vi skal ikke reise langt før de tenker på en helt annen måte. En fremmed makt som invaderer landet, vil ganske raskt ta kontroll over universiteter, som er en sterk motstandskraft, sier Sæbø.

Sivil motstandskraft

Når Forskerforum spør om NMBU har spesifikke planer for å holde hjulene i gang i en krigssituasjon, er svaret at de har rutiner for hvordan de setter krisestab. Dette øver de jevnlig på.

– Det er vanskelig å forutse ulike scenarier, men det er en situasjon som må håndteres av en krisestab når det skjer. Vi hadde heller aldri møtt en pandemi før, og vi måtte i den situasjonen vurdere hva vi skulle gjøre, sier Sæbø.

Heller ikke Universitetet i Oslo har egne planer for å håndtere et krigsutbrudd. I stedet viser de til at de har beredskapsledelse både lokalt og sentralt som øver årlig.

– Disse vil ha den samme rollen i en krigssituasjon, men vi legger til grunn at det vil være tydelige nasjonale føringer for beredskapsarbeidet sentralt og lokalt i en slik situasjon, skriver universitetsdirektør Arne Benjaminsen i en e-post. Sektoren må opprettholde mandatet den har i fredstid, også innenfor totalforsvaret, mener Benjaminsen.

– Universiteter er en bærebjelke i demokratiet, der det å styrke kunnskapens rolle, bekjempe desinformasjon og propaganda og legge til rette for debatter og konstruktiv kritikk er eksempler på områder som bidrar til kunnskapsberedskap og sivil motstandskraft, skriver han.

– En nøkkelrolle

Forsknings- og høyere utdanningsminister Sigrun Aasland sier til Forskerforum at regjeringen i tildelingsbrevene for 2026 (styringsinstruks fra departement til underliggende etat) har oppfordret sektoren til å ta aktivt del i Totalforsvarsåret.

– Universiteter og høyskoler er en viktig del av totalforsvaret, både gjennom kunnskap og teknologi som utvikles hos dem, og gjennom utdanning av viktig kompetanse til samfunnet. I tillegg spiller universitetene en nøkkelrolle i vår digitale infrastruktur, sier Aasland. **F**

– VI TRENG FREDSVISJONAR FOR NOREG

Styresmaktene vil at norske forskarar skal bidra meir til forsvaret. Men forskarar bør også bidra meir til fred, meiner jusprofessor Kristin Bergtora Sandvik.

Av Kjerstin Gjengedal

Kva skal til for at vi har fred i Noreg om ti år, tjue år? Eg trur tida er komen for at vi må snakke oss gjennom kva som skal vere den norske fredsmodellen i ei tid der alliansane våre er veldig usikre.

Det seier Kristin Bergtora Sandvik, professor i retts sosiologi ved Universitetet i Oslo (UiO). Ho meiner det er på høg tid at fredsnasjonen Noreg set sine fredsforskarar i arbeid med å undersøke dette spørsmålet.

– Det krev eit intellektuelt engasjement som ikkje har vore der, seier ho.

No når opprusting er første punkt på agendaen både i Noreg, EU og den vidare verda, er det blitt openbert at norske samfunnsforskarar har nokre store blindflekkar, meiner ho. Ikkje minst gjeld det prosessane rundt innkjøp til Forsvaret og dei store pengesummane som er i spel der.

– Der meiner eg at forskarane berre har seg sjølve å skulde på. Anskaffingar til Forsvaret er det

→

nesten ingen som kan noko om. Delvis på grunn av hemmelegald, men også fordi det har vore litt kjedeleg, seier ho.

Sandvik står bak initiativet *CritPeace* (Kritisk tenkning om fred), eit nettverk av forskarar som vil sprøyte forskingsbasert kunnskap om fredsbevaring inn i den offentlege samtalen. Dei planlegg mellom anna seminar om forsvarsinnkjøp.

– Initiativet er ein måte vi kan ta meir kritisk ansvar på, seier ho.

Tryggleiksdilemmaet

Forskerforum har publisert fleire artiklar om «eksnovasjon», eller forskning på korleis vi kan slutte å øydeleggje verda. Våpen og krigføring er openberre døme på destruktive aktivitetar det hadde lønt seg å slutte med: Ikkje berre øydelegg dei liv og infrastruktur i seg sjølv, militær aktivitet forverrar også dei andre globale krisene menneska står oppe i, frå helse til miljø og klima.

Men i tider der internasjonal tillit smuldrar opp, er det vanskeleg å argumentere for nedrusting. I Noreg har regjeringa signalisert tydeleg at sivile forskingsmiljø må bidra meir til forsvarsforskning. Forskingsrådet har frå i år fått eit eige porteføljestyre for forsvarsforskning, og den norske forsvarsindustrien er inne i ein eksplosiv vekst.

Sandvik har i fleire meiningsartiklar peika på farane ved det såkalla «tryggleiksdilemmaet»: Når ein stat rustar opp i møte med internasjonal uvisse, vil andre statar gjer det same, og dess meir landa rustar opp, dess større blir risikoen for at våpena vil bli brukte. Noko av dynamikken handlar om at når våpenindustri og forsvar blir sitjande med mykje av makta og ressursane i eit land, blir evna til å prioritere anna samfunnsbygging mindre.

Men Sandvik meiner ikkje eksnovasjon er eit dekkande omgrep for det ho ønskjer seg.

– Eg tenkjer heller at vi må innovere samfunnsmodellane våre for å stå imot trykket. Eg er ikkje pasifist, eg har ei nokså klar oppfatning av at det er viktig å vere ein del av eit fellesskap og å kunne forsvare dette fellesskapet, men det må gjerast ordentleg. Og det er ikkje ordentleg dersom ingen er kritiske. Då blir det eit samfunn av ja-folk, og eit slikt samfunn er ikkje sunt, seier ho.

– Det er lett å forstå at teknologar tykkjer det ligg spennande faglege utfordringar i våpenproduksjon.

UNNI EIKESETH

Spennande våpenforskning

Kva rolle har forskarar i spørsmål om krig og fred? Unni Eikeseth underviser i naturfagdidaktikk på Institutt for lærarutdanning ved NTNU og har nettopp gitt ut boka *Krigens laboratorium*, som handlar om desse spørsmåla. Ideen kom då ho vart klar over at hennar eige universitet har ein samarbeidsavtale med Kongsberg Gruppen som mellom anna omfattar våpenutvikling.

– Det fekk meg til å tenkje: Er det ei oppgåve for eit universitet? Eg vart interessert i å finne ut meir om kva vitskapsfolk og teknologar, folk med min type utdanning, har vore med på å utvikle, fortel ho.

I boka går ho gjennom ei mengd ulike våpen-typar, teknologien bak dei og korleis forskarar medverkar i utviklinga. Men ho ser også på korleis forskarar har vore involverte i arbeid for fred og nedrusting.

– Det er lett å forstå at teknologar tykkjer det ligg spennande faglege utfordringar i våpenproduksjon. Eg kjenner meg litt heime når eg snakkar med dei. På same tid verkar det ikkje som dei dveler så mykje ved dei etiske utfordringane, og det får meg til å tenkje at vi må hjelpe studentane våre med å gå djupare inn i dei etiske sidene enn vi gjer i dag, seier ho.

Draumen om atomvåpenfreden

Dei seinare åra er atomvåpen igjen blitt eit element i den europeiske debatten om forsvar, i takt med at det blir stadig større tvil om USA kan reknast som ein påliteleg alliert. Tyskland har byrja snakke om å skaffe seg eigne atomvåpen, og det er blitt eit ope diskusjonstema om dei nordiske landa skal gjere det same for å avskrekke moglege fiendar, i strid med den internasjonale ikkjespreiingsavtalen.

I boka nemner Eikeseth denne ideen om «atomvåpenfreden»:

– Eg tykte det var interessant korleis ein ser på supervåpen, eit våpen som er så frykteleg at det vil avskaffe all krig, seier ho.

Ideen er at vi først vil få bukt med krig når eit våpen blir øydeleggjande nok. Eit våpen som er så destruktivt at det vil utslette alle partar, kan ikkje brukast av nokon og vil dermed verke fredsskapande. Supervåpenet er såleis den ultimate teknologiske løysinga på krigsproblemet. Atomvåpen er det næraste vi har kome eit slikt supervåpen, og likevel finst framleis krig.

– Tidlegare er bombefly også blitt sett på som eit slikt supervåpen. Det viser kor raskt vi normaliserer slike våpen, seier Eikeseth.

I boka refererer ho samfunnsfagleg forskning på ordbruken knytt til supervåpen. Til dømes har forskaren Carol Cohn vist korleis det strategiske

språket om atomvåpen fjernar offera frå synsfeltet.

– Ho seier at i atomvåpenstrategispråket eksisterer ikkje omgrepet «fred», illustrerer Eikeseth.

Kan vi eksnovere atomvåpen?

Gitt potensialet for øydelegging og mangelen på prov for at supervåpen verkar fredsskapande, burde atomvåpen vere ein opplagd kandidat for eksnovasjon. Men det er ei utfordrande oppgåve i dagens politiske klima, seier politisk rådgjevar i Nei til atomvåpen, Daniel Gudbrandsen Farsjø.

– Den siste avtalen mellom USA og Russland som set grenser for kor mange kjernevåpen dei kan ha, går ut 5. februar i år. Utfordringa er at presset for å vidareføre slike avtalar blir mindre når statar trur dei treng fleire atomvåpen. Vår oppgåve er å fortelje den norske staten at ein ikkje må medverke til å skape aksept for å gje opp desse avtalane, seier han.

Farsjø fortel at det ligg mykje forskning bak metodar for å verifisere kor mykje atomvåpen ein stat har, kor mykje dei kan skaffe seg, og kor mange som er blitt fjerna. Men utan avtalar kjem ikkje metodane til nytte.

Kina er mellom landa som er i ferd med å bygge opp det kjernefysiske våpenarsenalet sitt. Her blir atomvåpen viste fram under ein stor militærparade i Beijing i september 2025.

FOTO: REUTERS

Øvst på ønskelista er ein norsk signatur på FN-traktaten om forbod mot atomvåpen.

– Vi oppmodar Noreg om ikkje å lene seg meir på atomvåpenpolitikk i ein usikker situasjon. Det vil berre leie til ein ny usikker situasjon som no også inkluderer atomvåpen, seier Farsjø.

FNs atomvåpenforbod byggjer på ei stor mengde forskning om kva konsekvensar bruk av atomvåpen vil ha. Forsking viser også at internasjonale våpenavtalar gjer verda meir stabil, peikar han på.

Fleirfagleg fredsforskning

Forskarar har vore involverte i kampen mot atomvåpen like lenge som dei har eksistert.

Kampen mot atomvåpen har lange tradisjonar i fagrørsla. Her frå 1. mai-toget i Oslo i 2025.

FOTO: FAU&LAND FILM

– Vi ønskjer oss meir forskning på klimakonsekvansane av atomvåpen – ikkje berre dersom dei blir brukte, men også konsekvensane knytte til produksjon, lagring, transport og vedlikehald. Organisasjonen Norske leger mot atomvåpen finansierer ein del forskning på helseeffektar og konsekvensar for beredskap. Dei fleste fagfelt kan bidra, seier Farsjø.

Jusprofessor Kristin Bergtora Sandvik etterlyser samfunnsforskarar som kan tilføre betre argument mot opprusting og ei betre forståing av opprustingsprosessar og konsekvensane av dei.

– Det blir meir tydeleg kvar gong vi får høyre at det er latterleg eller tåpeleg eller kvinneleg å protestere mot opprusting. No er det eit vanvittig kappløp med store økonomiske interesser, og då er vi nøydd til å ha ein kritisk samtale om prioriteringane. Det er ikkje tåpeleg, men nødvendig, seier ho. **F**

SLIK GIKK LØNNS- OPPGJØRET I 2025

Mange fikk reallønnsvekst, men det er stor forskjell på resultatene i de lokale forhandlingene.

Av Asle Olav Rønning

Etter flere unntaksår med konflikt, streik og høy prisvekst var 2025 et mer normalt lønnsoppgjør for Forskerforbundets medlemmer ved universiteter og statlige høyskoler. Forskerforbundet er del av Unio, som forhandler sammen med Akademikerne.

Et typisk resultat er fra Oslomet, der partene ble enige om et generelt tillegg – et tillegg til alle – på 2,5 prosent. Det utgjorde 72 prosent av potten de hadde til fordeling.

– Det generelle tillegget er noe større i 2025 enn i 2024. Det var et ønske fra våre medlemmer, sier hovedtillitsvalgt Erik Dahlgren i Forskerforbundet ved Oslomet.

De som kun fikk det generelle tillegget i 2025, skulle være sikret lønnsvekst på nivå med prisstigningen. Samtidig var det ifølge lokallaget nok igjen i potten til meningsfulle forhandlinger om individuelle tillegg.

Stor spredning

Det er stor spredning i hvor mye som er gitt som generelle tillegg – fra 4,1 prosent ved Forsvarets høyskole til 0 ved NMBU. I mangel på offisielle tall anslår Forskerforum at 60–70 prosent av årets tillegg for Unio og Akademikerne er gitt som generelle tillegg.

I lokale forhandlinger kan Unio og Akademikerne lokalt være med og bestemme hvem som skal dele potten. Dersom noen grupper av ansatte lukes ut, blir det mer å fordele på dem som blir igjen.

På mange av universitetene og høyskolene har de som sluttet etter 1. mai, timelærere og ansatte

Hvordan gikk det på din institusjon sammenlignet med de andre? Se [Forskerforum.no](https://forskerforum.no) for mer om lønnsoppgjøret ved universiteter og høyskoler.

i bistillinger ikke fått noe tillegg i 2025-oppgjøret.

Flere steder fikk doktorgradsstipendiater ikke lokale lønnstillegg. Stipendiatene står imidlertid ikke på bar bakke. Uavhengig av lokale forhandlinger er de sikret et årlig lønnsopprykk på 3 prosent.

Ny tautrekking

Opptakten til 2026-oppgjøret er allerede godt i gang, og i år er det et hovedoppgjør. Det vil si at det ikke bare dreier seg om lønn, men om alt som står i tariffavtalen. Staten vil gjerne samordne avtalene med Unio, Akademikerne, LO og YS så mye som mulig. Det vil bli en vanskelig oppgave. Unio/Akademikerne og LO/YS er fortsatt rykende uenige om fordelingen mellom sentrale og lokale tillegg. De førstnevnte ønsker alt til lokal fordeling, mens de sistnevnte ønsker at en betydelig andel fordeles sentralt. **F**

AKADEMISK ARV

Familie- akademiet

De går opptråkkede stier. Hva slags ekstra bagasje
har akademikerbarna med seg inn i feltet?

Av Ida Eritslund

– Ulikhet forplanter seg, og har en veldig tidlig begynnelse.

ASTRID SANDSØR

Innerst i en grend på Nordberg i Oslo ligger et sånt hus som man drømmer om. Utsikt med fjordgløtt og hage, i en rolig vei, kloss i skogkanten. De store vinduene speider nedover klynger med andre, store hus, ettermiddagssolen legger seg lunt over spisestue og salong. Et hjem preget av livsfasen til dem som bor der: rene flater og Duplo-byggverk om hverandre – et besteforelderhjem der små kan la byggverk stå til neste gang de kommer.

Vi er hjemme hos Doris Jorde, pensjonert professor og viserektor fra Universitetet i Oslo (UiO), og i barndomshjemmet til hennes datter Astrid Sandsør, som er professor samme sted.

Mor og datter er slett ikke ulike, har en direkte, lattermild og rett frem væremåte og omtaler seg som «kolleger lenge før de endte med å jobbe på samme fakultet». Født sånn eller blitt sånn?

– Da jeg var liten, sa jeg at jeg ville jobbe med elefanter, for dem var jeg veldig glad i, sier Sandsør.

– Og da husker jeg veldig godt at mor sa: Det du skal bli, det heter elefantforsker.

I de beste familier

Å vokse opp i en akademisk familie bærer med seg visse assosiasjoner. En ser gjerne for seg et hus slik vi nettopp beskrev, rad på rad med bokhyller, én eller to foreldre, og gjerne også noen tanter og onkler, med fremstående posisjoner i academia og en forventning om at også du skal stige til topps og en dag kronas til professor på ditt felt. Men er det det som skal til?

Er academia i stadig større grad befolket av «nepo babies», dette populære begrepet som beskriver medfødte goder og privilegier og en motorvei til posisjoner og muligheter som ligger utenfor rekkevidde for andre?

Eller er akademiske familier et større problem? En begrensning av det akademiske mangfoldet? Kierulf-utvalget fra 2022 omtalte dem som en potensiell trussel mot den akademiske friheten, som en «driver for konformitet innad i academia som kan hemme sunn meningsbrytning i form av rekruttering, 'akademikerfamilier' og ekkokammereffekter som også høyner terskelen for motargumenter».

Vi kjenner etter hvert godt til historier om førstegenerasjons-akademikeren og hens kvaler: møtet med koder, taus kunnskap, innforståthet og en medfødt form for selvtillit som visse har med seg, og som er vanskelig å sette fingeren på. Så la oss prøve.

←

Minner fra Berkeley. Astrid Sandsørs foreldre møttes under studier i USA.

FOTO ERIK NORRUD

Engasjerte utdanningsforskere.
Doris Jorde og datteren Astrid Sandsør deler mye, også overlappende fagfelt.

FOTO: ERIK NORRUD

At yrker og feltilhørighet ofte går i arv, er velkjent for samfunnsforskere – men hva betyr det spesifikt når det å ha foreldre med akademisk yrkesbakgrunn gjør at noen får fortrinn med hjemmefra i det kompetitive feltet som academia er? Hva er den akademiske arven?

Inn med morsmelken?

Om Astrid Sandsør noen gang fikk morsmelk på universitetet, får være uvisst, men at hennes første minner kan være fra campus, er slett ikke usannsynlig. Mor Doris Jorde flyttet til Norge fra USA da hun møtte Astrids norske far som student i California. Hun jobbet som professor i naturfagdidaktikk på Det utdanningsvitenskapelige fakultetet, mens både sønnen og datteren trådte sine barnesko i Blindern Barnestuer, barnehagen for ansatte på UiO, som lå idyllisk til der Universitetsbiblioteket ligger nå. En gang skal lille Astrid ha vært lei av å vente på å bli hentet. Hun klatret like godt over gjerdet og bega seg over veien og inn på Fysikkbygningen for å finne mamma.

– Kan du huske hvordan du opplevde jobben til moren din? Var det noe du syntes var spennende?

– Nei, jeg tror ikke det, sier Sandsør.

– Det var akkurat motsatt, ler mor.

- Jeg skal aldri jobbe på dette stedet, det var så kjedelig, sa du.
- Men da studiene sto for tur, var kursen til de yngre staket ut:
- Hjemme hos oss fantes det bare én studiekatalog, og det var UiO sin, sier Sandsør.
- Du kan finne noe her, ler Doris og klasker en imaginær katalog i bordet.
- Storebror i familien valgte å hoppe av den akademiske løpebanen etter bachelorgraden, men da Sandsør begynte på profesjonsstudiet i samfunnsøkonomi, kjente hun det første dagen: «Her er jeg hjemme.»
- Det merker jeg er annerledes for mange som kommer til Blindern for første gang.

Ulikhet i arv

I dag er Sandsør samfunnsøkonom og forsker på utdanningsøkonomi. Hun er professor og prodekan for forskning på Det utdanningsvitenskapelige fakultetet og en del av CREATE – Senter for forskning på likhet i utdanning.

Sammen med Nicolai T. Borgen og Are Skeie Hermansen har hun publisert artikkelen *Who Climbs the Ivory Tower? Social origins of academic faculty in an egalitarian welfare state*, der de undersøker hvem som går fra høyere utdanning til posisjoner som vitenskapelig ansatte – og hva foreldrenes utdanning, inntekt og egne akademiske karrierer har å si for sjansene til å gjøre det.

– Begynner det tidlig?

– Ja. Ulikhet forplanter seg, og har en veldig tidlig begynnelse. Dessverre er det sånn at ulikhet knyttet til foreldres bakgrunn, den ser vi starter allerede i barnehagen. Så foreldrebakgrunnen har en veldig stor påvirkning på akademiske karrierer lenge før vi treffer universitetet, sier hun.

Forskjellen innad blant forskere er mer subtil, kan det se ut som. Artikkelen viser hvordan betydningen av foreldrenes bakgrunn for videre karriere flater ut etter ph.d., men kan påvirke for eksempel lønn og sjansen for å få jobb på mer prestisjefylte institusjoner.

Like barn?

En annen som jobber med å finne ut av i hvilken grad ulikhet påvirker akademia, er forsker Thea Bertnes Strømme ved NOVA på Oslomet. Hun fikk i fjor midler til et fireårig forskningsprosjekt kalt *Akademiske karrierer: en undersøkelse av betydningen av sosial bakgrunn (ACCESS)*, sammen med kollegaer fra Norge, Sverige, Danmark og Finland. Gjennom befolkningsdata skal de blant annet forske på hvordan rekruttering til vitenskapelige karrierer varierer mellom ulike sosiale grupper i de fire landene, og hvordan de utvikler seg over tid.

Hun har også rukket å undersøke dette i Norge, sammen med sosiolog og professor Sam Friedman ved London School of Economics. Og det ser ut til at sammenhengen mellom å ha foreldre som har jobbet i akademia, og selv få en fast jobb som forsker er økende, forteller Strømme på et direkte hjemmekoselig møterom på NOVA.

Mens det i befolkningen i Norge som helhet er cirka 1,45 prosent som har foreldre som er eller har vært forskere, er det blant forskere nesten 7

Tidlig krøkes I. Astrid Sandsør fikk tidlig oppleve campuskultur, også i utlandet. Her fotografert på Berkeley, tidlig på 90-tallet.

FOTO: PRIVAT

Tidlig krøkes II. Lille Mikkel på mammas arm under hennes doktorgradkreering.

FOTO: PRIVAT

prosent, viser Strømmes tall. De som har foreldre innen samme felt, har store fordeler, spesielt i eliteprofesjoner som jus og medisin, men også innen humaniora og samfunnsvitenskap påvirker det å ha feltspesifikk kunnskap hjemmefra hvem som fullfører:

- Så den viktigste sorteringen skjer inn i doktorgrad og på tidligere stadier i utdanningskarrieren, sier hun.

Hun peker på at det er en viktig tid for å undersøke ulikhet i det akademiske systemet.

- Den økende sosiale ulikheten, parallelt med en polarisering av tillit til eksperter og institusjoner i samfunnet, gjør det viktig å forske på ulikhet generelt, også blant akademikere.

I tillegg har det blitt større vekt på konkurranse, «eksellens» og telling av artikler. Legg til innstramming i antall stipendiatstillinger på nesten alle felt og institusjoner, og vi ser et felt i endring:

- Det kan gjøre noe med hvordan sammensetningen av akademikere utvikler seg. Det vil vi gjerne finne ut av.

Når gode råd er dyre – eller gratis

Mastergraden er på mange måter første steg mot forskerkarrieren, men jobben starter lenge før den er levert.

Forsker på forskerne.

Thea Strømme er i gang med et stort prosjekt der hun og Sam Friedman skal forske på forskeres sosiale bakgrunn og rekruttering inn i akademia.

FOTO: ERIK NORRUD

Tilbake på Nordberg sitter mor og datter i en romslig stue, i hver sin gode stol. Tidstypisk nok finner vi ikke tette bokhyller, men rene vegger og kunstverk. Sandsør forteller om hvordan mor tidlig forklarte landskapet, feltet og veier en kan gå. At du bør være forskningsassistent først. At de jobbene er viktige for å få kontakt med en veileder du kan skrive masteroppgave med senere. Og at det staker ut en kurs for deg som kan lede til en doktorgrad.

– Det var en samtale jeg kunne ha hjemme. Å forstå veiene inn. Det er jo sånne råd på veien man ikke tenker over at man får.

Da datteren var ferdig med master og kanskje ønsket seg ut for å se på muligheter utenfor Blindern, kom et annet råd:

– Da fikk jeg beskjed om at jeg uansett kom til å ende opp med å ta en doktorgrad senere, så hvorfor ikke bare ta den nå?

– Jo lenger inn i arbeidslivet du har vært, jo vanskeligere er det å gå over til doktorgraden. Det betyr lavere lønn, og du er kanskje i en situasjon med mann og barn som gjør at det ikke passer.

Å spille spillet

For det handler ikke bare om å være god på det faglige. Det handler også om å ta rette valg og å mestre det akademiske spillet, sier Marte Mangset på telefon fra Paris.

– Det er nettopp denne kunnskapen noen har med seg hjemmefra – eller i hvert fall deler av den – og som gir fordeler i ulike sammenhenger.

Mangset er sosiolog på UiO og leder av Det norske universitetscenter i Paris. Sammen med Julia Orupabo har hun skrevet artikkelen *Becoming and unbecoming academics: Classed resources and strategies for navigating risky careers*, der de intervjuet 60 forskere tidlig i karriereløpet om deres erfaringer. Det mange trakk frem som vanskelig, var å forstå spillereglene i akademien:

– Det å faktisk vite, å forstå at det er et spill man skal spille. Og at mellom alle de ulike oppgavene det forventes at man gjør – hvordan velge strategisk hva man skal gjøre? Du må velge noen ting som er lurere enn andre, for å få jobb og anerkjennelse, sier hun.

For mange er ideen om at det skal være et spill, både «litt urent, uskjønt og ikke noe stilig», men det er å lukke øynene for realiteten, sier Mangset:

– Våre informanter sier veldig eksplisitt at det er nødvendig hvis du skal klare det. Og dette handler ikke om at «jeg vil være genial og få fantastisk anerkjennelse og bli en stjerne». Det er kampen om å få jobb overhodet.

Å kunne skrive på engelsk heller enn norsk, å jobbe kvantitativt heller enn kvalitativt. Å ikke ta på seg for mye undervisning, men heller fokusere på artikkelskriving i de rette tidsskriftene. Si mindre ja og mer nei?

Hun og Orupabo ble overrasket over hvor åpent informantene snakket om dette:

– Mange av dem følte de hadde begynt, gjort masse og jobbet hardt, men på litt feil måter. Særlig de som ikke hadde fått støtte hjemmefra, hadde skjønt litt for sent hva det var som hadde vært lurt å gjøre.

Sosial klasse. I hvilken grad klarer utdanningsinstitusjonene å formidle den kunnskapen man faktisk trenger, sånn at den er tilgjengelig også utenfor familien? spør sosiolog Marte Mangset. Her fra seminaret «Vi må snakke om sosial klasse i akademien», arrangert av Kif-komiteen i 2023.

FOTO: LINA CHRISTENSEN

Unge lovende. Doris Jorde og mannen Alf Sandsør før det ble Norge, barn og akademiske karrierer.

FOTO: PRIVAT

Tallknuserslekt. Astrid Sandsør har selv vært på opphold ved Stanford i USA sammen med barna og mannen, som også er samfunnsøkonom. Han er også arvelig belastet – mor, far og bror tilhører samme felt.

FOTO: PRIVAT

Tapt mulighet

Mor og professor i naturfagdidaktikk Doris Jorde har utdanning fra USA og Berkeley. Hun mener den norske universitetsmodellen er for lite «på» i det å stimulere forskerspirer:

– We «screw up», sier hun, om oppfølgingen og preppingen mange får på bachelornivå ved norske universitet.

– Vi ødelegger for oss selv. Vi har et kjempestort studenttilfang i Norge. Vi får de fleste innom – de beste elevene. Det er her vi skal vise dem, gi dem interessen for forskning og skape veier hvor alle skal kunne gå videre.

Jorde mener mange andre land er flinkere til å introdusere forskning i de første årene ved universitetet.

– Jeg tror at man må ha tenkt tanken om å bli forsker før man kommer inn i master, istemmer Sandsør.

– I mastergradsprosjektet må man allerede ha en slags modenhetstanke om hva forskning er, sånn at man sørger for at masteroppgaven blir veien inn i en ph.d., at den blir forskningstung. Og den informasjonen må komme tydelig frem for alle – ikke bare for individene vi ser potensial i.

Hun peker på at vi ofte leter etter oss selv, noen som «passer», noen vi kjenner oss igjen i, eller ser noen vi har et ønske om å løfte frem:

– Men hvem er vi som bestemmer at de skal få de rådene, og ikke noen andre?

Når det butter

Mor og datter diskuterer fallgruvene som kan spenne bein på mang en potensielt god forsker: Hvordan skjønne sjangeren for å søke doktorgraden? Hvordan skrive en prosjektsøknad? Å kjenne systemet fra innsiden gjør at du forstår hvordan du skal skrive det coverbrevet, hvilke egenskaper du skal fremheve som gjør at prosjektlederen leter etter akkurat deg.

– Vi har prøvd å åpne opp for å hjelpe folk som vil skrive en søknad til en ph.d.: «Ring dette nummeret hvis du vil ha hjelp», og sånne ting. Men det tok tid før vi forsto behovet, tror jeg, sier Jorde.

Og når det virkelig butter, er det noe eget å kunne ringe – eller spasere bort – til kontoret til mor:

– Jeg husker det så godt, da du kom til kontoret mitt på Naturfagssenteret og ville slutte på doktorgraden din. Jeg har hatt doktorgradsstudenter før. Mange undervurderer hvor vanskelig det er, eller begynner å tvile på at de vil klare det, sier Jorde.

– Men du var i en vanskelig situasjon.

– Mor sto ved tavla og la planen med meg – hva skal du gjøre neste uke? forteller Sandsør.

– Hva er målet etter neste måned? Hvor skal du være før sommeren? 1, 2, 3, her er planen din. Gjør disse trinnene, så ser vi hvor vi er til sommeren, og så revurderer vi da.

Et annet råd med *tough love* har brent seg fast:

– Og så sa du: «Sorry Astrid, but a ph.d. is the one job you can't quit.»

– Sa jeg det? ler Jorde.

– Selvfølgelig kan man forlate en ph.d.-stilling, sier Sandsør, mange gjør

Taus kunnskap. Astrid Sandsør (t.h.) forsker selv på ulikhet i utdanning: – Jeg ønsker å finne måter som gjør at flere blir akademikere, spesielt blant underrepresenterte grupper i akademika. Hvordan gjøre det tilgjengelig for flere? sier hun.

FOTO: ERIK NORRUD

det, og for mange er det et riktig valg. Problemet er at uansett grunn er det du som sitter igjen med bitterheten over ikke å ha fullført. Så da skjønte jeg: «This is the one job you can't quit.» Og det rådet har jeg gitt videre.

Slekters gang

Det er snart middagstid på Nordberg, solen synker i horisonten. Professor-mor og professordatter står som så ofte før på hver sin side av kjøkkenøyen, i engasjert passiar.

Da Sandsør fikk jobb på UiO, jobbet hun på samme fakultet som moren i ett år før Jorde pensjonerte seg. De har begge jobbet i fakultetsledelsen, og har fått høre at en viss likhet i ganglaget er videreført i korridorene på Helga Engs Hus.

- Før var jeg datteren til Doris ...
- Mens nå er jeg moren til Astrid, ler Jorde.
- *Hva gir det dere personlig, det å dele å være akademikere?*
- Vi blir veldig gode venner, sier Sandsør.
- Ja, vi blir supervenner. Vi ringes hver dag, bekrefter mor og forhenværende kollega.
- Det er nesten alltid om jobb. Og så til slutt, før jeg legger på, sier jeg: Og hvordan er det med mine barnebarn? **F**

Historisk presens

Mette Tveit vil få dagens ungdom til å
leve seg inn i mennesker fra fortida.

KURATOR METTE TVEIT I SAMTALE MED BÅR STENVIK
FOTO: CARINA JOHANSEN

Bår Stenvik er forfatter
og frilansjournalist.
Samtalen er hans faste
bidrag til Forskerforum.

Den mest skjellsettende opplevelsen i Mette Tveits ¹ karriere kom i 2019. Da jobbet hun for Norsk barnemuseum og gjorde et forskningsarbeid i forkant av en utstilling med arbeidstittelen «Fattige barn i verdens rikeste land».

– Den tittelen klang jo veldig bra. Men da vi dro rundt og snakket med barna, fant vi heldigvis raskt ut at det er stigmatiserende å kategorisere barn som fattige, og at vi måtte endre tittel på utstillingen. Det finnes ikke «fattige barn», men det finnes barn som vokser opp i fattige familier, som ikke har like stor oppstartflaks og mulighet til å lykkes i samfunnet som de som vokser opp i rike familier. Det viser betydningen av å ha ressursgrupper med når vi lager en utstilling.

– *Hvordan var prosessen?*

– Utfordrende. Som del av det innledende forskningsprosjektet dro jeg rundt til skoleklasser og snakket, og jeg la igjen nummeret mitt, sånn at de kunne ringe meg. Men ingen vil ringe og si: «Hallo, jeg er et fattig barn.» Så jeg måtte tilbake flere ganger før de ble trygge på meg og trodde at vi virkelig ville høre historiene. Jeg kjente på et stort ansvar, både som fagperson og som medmenneske. Det ble viktig for meg – og for museet – å gi rom til disse fortellingene, å løfte fram stemmene som ikke kommer fram andre steder. For eksempel når de fortalte om hvor vanskelig spisetiden på skolen var for mange, fordi de ikke hadde med seg mat eller hadde annerledes mat. Det handlet ikke bare om formidling, men også om å gjøre en forskjell.

¹ Mette Tveit er kurator og
prosjektleder ved Stavanger
museum og cand.philol. i
historie fra Universitetet i Oslo.

– Museene har fortsatt høy tillit i samfunnet, og er noe alle eier sammen. Den tilgangen på historien bør være en selvfølge i alles liv, sier Mette Tveit.

– *Hva slags forskjell?*

– Kari Nessa Nordtun, som da var Stavanger-ordfører, ble så berørt da hun fikk høre om det, at hun brukte et sitat fra en av informantene i sin åpningstale til bystyret i Stavanger. Hun argumenterte for gratis skolemat, og fikk gjennomslag. Selv om ordningen senere er blitt avviklet igjen, står det som et eksempel på at museet kan ha innvirkning på samfunnet.

Senere jobbet Tveit med utstillingen «Fra Hulda til hijab»², som fortalte om den historiske utviklingen fra folkedrakter til bunader. Den tok også utgangspunkt i ulike menneskers erfaringer og opplevelser knyttet til bruk av bunad.

– Sahfana Mubarak Ali er opprinnelig fra Sri Lanka, men har bodd i Norge siden hun var barn. Hun hadde aldri blitt utsatt for rasisme før hun fikk sin egen bunad. Bunadsbutikken foreslo at de skulle lage en brodert hijab til henne, og hun sa ja takk. Men da butikken la ut et bilde på sosiale medier, ble det en storm uten like – så mye stygt ble skrevet! Flere truet med å rive av henne plagget dersom de så henne på gata i bunad. Hun sa det var første gang hun hadde opplevd rasisme i Norge, og hun ble helt knekt. Men det viser hvor mye følelser som er knyttet bunad – og mangelen på kunnskap.

– *Og det ville dere bøte på med den utstillingen?*

– Ja, den fortalte blant annet om den historiske utviklingen av det vi i dag kjenner som bunader, og om den korte tradisjonen med bunad til konfirmasjon. Vi hadde forventet mye bråk fra det såkalte bunadspolitiet, men da folk forsto at her finnes både kompetanse og historisk kontekst, innså mange at de faktisk hadde tatt feil. De skjønnte at det vi kaller bunadsregler i dag, er noe ganske nytt, og noen sa at de følte de fikk «lov til å puste litt friere i egen tradisjon».

– *Hvordan da?*

– Utstillingen åpnet for diskusjoner om hva bunad kan være i vår tid, for eksempel inkluderte utstillingen menn som går i kvinnebunader, og damer som får sydd seg mannsbunad. Og så opplevde vi et voldsomt ønske om å bidra da vi via sosiale medier etterspurte innspill fra folk med opphav i andre land om deres folkedrakter. Deres historier og drakter ble også en del av utstillingen.

Da vi besøker Tveit i Stavanger museum, er det jubileumsutstillingen «Mitt Stavanger» som dominerer andreetasjen. På vei inn er det dunkelt, og i det første rommet møter vi et gammelt trestykke i en opplyst glassmonter. Det ser ut som en del av en rot eller en bit drivved. Men i det vi beveger oss rundt boksen, åpenbarer det seg en finskåret mannsfigur med bøyde nakke og markerte ribbein. Trestykket vi først så, var rett og slett baksiden av «Årdalskrusifikset» – restene av en Jesus-figur som en gang i middelalderen hang i Årdal kirke i Ryfylke.

² Etter løsrivingen fra unionen med Sverige ledet Hulda Garborg arbeidet med å samle informasjon om og standardisere norske festdrakter, det som senere er blitt kalt «bunad», men som altså til dels er en relativt moderne konstruksjon.

– Årdalskrusifikset kombinerer usedvanlig høy kunstnerisk kvalitet med en sterk, menneskelig uttrykkskraft. Det er også sjeldent godt bevart og viser en stil som var avansert for sin tid i regionen, sier Mette Tveit.

– Vi museumsfolk ville stilt krusifikset inntil veggen der, sier Mette Tveit og peker mot inngangen til rommet.

– Så alle kunne se det med en gang de kom inn. Og vi ville gjemt den stygge biten bak. Men så kom kunstneren og sa «nei, nei, det skal stå sånn».

Kunstneren Maiken Stene har hatt ansvaret for å utforme dette rommet, og hun har utnyttet publikums bevegelse og skifte av synsvinkel. Fra inngangssiden av rommet ser vi skog og natur og det ru seljetreet som krusifikset er lagd av. Fra den andre siden ser vi krusifiksets forside omkranset av strukturene til en by i emning – Stavanger. Slik blir bevegelsen gjennom rommet også en fortelling med et vendepunkt.

– Veggene symboliserer folketroen og naturen som regulerte menneskenes liv. Og på den andre siden ser du hvordan kristendommen har endret byen med kultur og arkitektur etter at domkirken kom.

Stene er én av flere kunstnere som er hentet inn for å forme rommene som i denne utstillingen representerer hver sin historiske periode. Underveis har de gjort mange valg for å gjøre utstillingen inkluderende og engasjerende.

– Vi har tenkt at publikum skal bli omsluttet av utstillingen. For å gjøre det knyttet vi til oss komponist Nils Henrik Asheim ved siden av kunstnerne, og vi lagde oss et dogme om at det skal være bare tre gjenstander i hvert rom som får tekst. På kulturhistoriske museum har det vært vanlig å fortelle med mye tekst, men det viser seg at det er veldig få som leser plakaten.

De siste årene har det skjedd en endring i tilnærmingen som hun sammenligner med den parallelle endringen i pedagogikken.

– Før var det sånn at læreren viste fram algebra på tavla og gikk ut døra, og da var jobben gjort – uavhengig av om elevene hadde lært noe. Nå tenker vi at læreren ikke har gjort jobben før elevene sitter med den kunnskapen de skal ha. Sånn må vi tenke om utstillinger også. Det er ikke nok bare å sette fram en gjenstand og skrive en tekst på en vegg. Vi må tenke større for å få publikum med.

– *Ungdomsskoleklasser er kanskje ikke blant dem som er mest tilbøyelige til å gå rundt og lese tekst?*

– Nei, og det var et viktig mål å nå dem, for vi oppdaget at elever i Stavanger kjenner lite til sin egen lokalhistorie, og det er veldig viktig for demokratiet vårt og for deres selvfølelse at de har kontroll på sin egen historie. Vi fant ut at nøkkelen til å få dem interessert er å få historien til å handle om vanlige folk fra hver historiske periode. Ungdommer er ikke like interessert i konger, dronninger og andre «viktige» personer.

– *Ikke? Jeg tenker at de ser på Game of Thrones og sånn, men det er kanskje min generasjon?*

– Jeg tror kanskje TikTok og mediebildet i dag har bidratt til at de synes det er mer spennende med vanlige folks historier – for der følger de jo vanlige folk. Det er lettere å identifisere seg med vanlige folk fra historien enn med en konge. Og da er det lettere å skape historisk empati og sette seg inn i hvordan det var å bo i byen på den tida.

– *Har du et eksempel?*

– Astrid er den historiske personen som har hovedrollen i 1500–1600-tallsrommet. Hun drev et skjenkested, og kunnskap om henne er bevart gjennom rettsdokumentene. Hun ble dømt til døden for heksekunster, basert på rykter. Den historiske empatien handler om å kunne forstå menneskers handlinger innenfor de rammene som var på den tiden. Astrid ble halshugd, men rykter holder vi fortsatt på med i dag, selv om det er andre konsekvenser.

→

– Folk er veldig glad i å legge igjen spor hos oss. Vi etterspurte også «brev til framtida» til 1000-årsjubileet om 100 år og fikk tusenvis av brev, sier Mette Tveit.

↓

– Dette rommet måtte utformes slik at de besøkende også fikk tid til å stå og være nostalgiske. Her møter mange objekter fra sin egen barndom eller fra besteforeldrenes hjem, sier Mette Tveit.

Når vi entrer 1800-tallsrommet, er hovedpersonen Malene, representert ved en skuespiller i flere projiserte videoer, lagd av kunstner Arne Nøst.

– Malene var tjenestepike, og det er jeg som har lett henne fram i ulike primærkilder, som i protokollene til «Den kombinerte innretning», som var sykehus, tvangsarbeideranstalt og asyl i byen den gangen. Som mange andre tjenestepiker var hun innlagt på grunn av psykiske problemer. Tre diagnoser gikk igjen: mania, melankolia og nymfomania. Det var alltid en mann involvert, men mannen var aldri nevnt ved navn.

*– Nå viser vi bare fire
prosent av gjenstandene våre,
og det er forsvinnende lite.*

– Så det betyr at disse kvinnene hadde hatt sex med en fyr, og så ble de straffet for det?

– Sånn var det – kvinnene måtte ta ansvar for all sex utenfor ekteskap. Mennene skulle jo ha seksuell erfaring, men det skulle ingen dame ha.

– Føler ungdommen historisk empati med det?

– Det var en ung besøkende som sa vi skulle hatt en kampanje der man valgte hvilken av personene fra utstillingen man identifiserte seg mest med, som «Je suis Malene».

– Nesten som at folk velger sin favoritt i tv-serier som «Friends» – bare mer deprimerende og pedagogisk?

– Ja, folk får lyst til å forstå mer av disse menneskene, analysere dem, gå inn i dem. Og jeg føler at ungdommer opplever en større dybde når de ser hvilke andre premisser mennesker måtte forholde seg til da: Hvordan løste de problemer ut fra de samfunnsstrukturene de levde i? Hvilke strukturer må jeg forholde meg til? Hvordan kan jeg handle annerledes enn Malene – er det fortsatt sånn at menn har mer makt enn kvinner på det seksuelle planet, for eksempel? Slik åpner den historiske empatien for gode diskusjoner og forståelse.

I fjor ble det avholdt en arkitektkonkurranse om nye teater- og museumsbygg i Stavanger. I praksis skal hele Kannikhøyden, der de gamle teater- og museumsbyggene ligger, bygges om. Før og under konkurransen ble det diskutert hvilken rolle de gamle bygningene skulle få, og hvorvidt området hadde plass til alle de nye kvadratmeterne. Før jul ble vinneren offentliggjort: «Etter Eckhoff – mellom trær, bygg og by». Her er de nye arealene plassert i vindmølleform, slik at de ikke skygger for det historiske bygget.

– Kunstneren i 1800-tallsrommet ville ha skapet på skakke, mens konservatorene ville at det skulle få stå med alle føttene nedpå. Men det ble et veldig gøy grep. Du får tolke det selv. Alle legger i alle fall merke til skapet, sier Mette Tveit.

– Mange har vært bekymret for det estetiske uttrykket og bybildet, hva tenker du som kurator om planene?

– For meg handler moderne bygg om mer enn form og funksjon. De skal være inkluderende og tilgjengelige for alle – uavhengig av alder, bakgrunn og funksjonsevne. Derfor har vi ønsket muligheten til å knytte flere aktiviteter til utstillingene, for eksempel i form av et naturlaboratorium hvor vi kan ha formidling direkte knyttet til den naturhistoriske samlingen, der de besøkende får dissekere og utforske. Og så vil vi ha åpne magasin.

– Ja, vinnerforslaget har fått magasin på nivå med utstillingene, er det viktig?

– Et av hovedmålene våre er å etablere åpent magasin som gir publikum mulighet til økt innsikt og innsyn i deler av samlingsforvalternes arbeid. Nå viser vi bare fire prosent av gjenstandene våre, og det er forsvinnende lite. Vi vil at publikum får innsikt i samlingene på en helt ny måte, hvor de kan være med på å velge ut både hvilke gjenstander vi skal stille ut, og hvilke vi skal ta vare på.

– Men dette bygget forteller også en historie i seg selv?

– Ja, og det skal brukes til det som vi kaller dynamiske basisutstillinger, slike som ikke skiftes så ofte ut, men forteller byens historie. I et museum fra 1893³ ligger det ikke til rette for å lage en moderne utstilling i 2025. For «Mitt Stavanger» måtte vi for eksempel trekke seks kilometer med kabler og bruke 1,1 million kroner bare på elektrikere. Med et mer moderne bygg og moderne utstillingssaler vil vi lettere kunne lage spennende utstillinger og skifte hyppigere. Det skyldes også at moderne utstillingssaler gir store muligheter for å kontrollere temperatur og luftfuktighet, noe en del utstillinger krever.

I 1500–1600-tallsrommet i jubileumsutstillingen står et skap (se bilde neste side) som i 1918 ble kjøpt inn av museet for 9000 kroner, tilsvarende hele museets budsjett det året. Opphavsmannen, Anders Lauritsen Smith,⁴ har sine treskjæringsarbeider representert i en rekke andre norske museer. Men under en nylig gjennomgang oppdaget en av Tveits kolleger noe muffens da han studerte de intrikate utskjæringene og håndverket.

– Michael Heng er møbelsnekker her, og han så på hva slags verktøy som var brukt, på vinklene og på merkene på baksiden her, og han fikk det ikke til å stemme. Det var et skikkelig detektivarbeid, som førte ham tilbake til primærkildene, og til slutt kom han, sammen med kolleger fra Arkeologisk museum, fram til at mye av det som Anders Lauritsen Smith har fått æren for – fra skap til prekestoler – i virkeligheten er arbeidet til en fyr som kaltes Peiter Billedhugger. Store deler av kunsthistorien må skrives om.

– Men hvorfor fikk Smith æren?

– Vel, han var en maler som døde som en fattig mann på Sola, men

³ Stavanger museum er en bygning tegnet i nyrenessansesstil av arkitekt Hartvig Sverdrup Eckhoff.

⁴ Anders Lauritsen Smith er ifølge Store norske leksikon en «myteomspunnet kunsthåndverker som levde i Stavanger på 1600-tallet». Leksikonartikkelen er skrevet av male-rikonservator Anne Ytterdal ved Universitetet i Stavanger i samarbeid med møbelsnekker Michael Heng, som omtales i dette intervjuet, og dermed oppdatert med museets funn.

Ut fra detaljer i håndverket avslørte møbelsnekker Michael Heng at dette skapet ikke var lagd av Anders Lauritsen Smith.

han var stamfaren til Alexander Kielland, så etterkommerne hans hadde politisk påvirkningskraft. De har etter alt å dømme bestilt denne historieskrivingen, og framstillingen er blitt så anerkjent at ingen har sådd tvil om den før nå. Kjartan Fløgstad har til og med skrevet en bok hvor Anders Lauritsen Smith er med som treskjærer, nemlig *Kron og mynt*. Så nå har Fløgstad skrevet en ny bok for oss, *Kniving i katedralen*, der han tar et oppgjør med myten han selv har vært med på å spre.

– Det er greit å vite at falske framstillinger og manglende kildekritikk sannelig også fantes før sosiale medier?

– Ja, og jeg tenker at når unge folk ser at Michael Heng får skrevet om kunsthistorien fordi han var kritisk til kilder og dro ut og forsket selv, da kan jo de gjøre det samme. Hvis en tenker «kan dette stemme?», så er det en mulighet for at det ikke gjør det. Da må en undersøke litt grundigere og begynne å stille spørsmål. I klasserommet, her – eller hvor som helst. **F**

1

Hvilket råd ville du i dag gitt til deg selv ved starten av karrieren?

– Jeg ville minnet meg selv om at jeg ikke må spurte hele veien. Jeg har kastet meg inn i nye prosjekter med full kraft, og det har vært spennende, men det har også tappet meg for mer energi enn jeg har innsett. Jeg trenger ikke holde tempoet så høyt hele tiden, eller prestere i hver eneste lille ting. Store prosjekter som Mitt Stavanger gir meg mye, men jeg blir så oppslukt at jeg glemmer å spare litt av meg selv til guttene mine, resten av familien og venner.

2

Hva har du endret mening om?

– Betydningen av samspill og involvering har først gått ordentlig opp for meg i senere tid. I den første utstillingen jeg var med på, tror jeg ikke vi hadde eneste ressursgruppe, vi bare kjørte på med det vi tenkte var best, men jeg ser at resultatet blir så mye bedre når vi åpner opp og slipper folk inn i prosessen, om det er kunstneriske samarbeidspartnere eller publikum.

3

Hvilken endring i verden vil du at forskningen din skal forårsake?

– Jeg vil at museene skal bli et skikkelig lavterskeltilbud, der alle føler seg velkomne og har tilhørighet. Derfor synes jeg det var så viktig at vi fikk igjennom gratis inngang for barn i Stavanger, i forbindelse med innsikten vi fikk i arbeidet med utstillingen «Verdens rikeste land».

En lab i verdensrommet

Forskning i en romstasjon og store spørsmål om menneskeheten:
Romanen *Jordbane* favner begge deler, og romforsker
Ann Iren Kittang Jost er begeistret.

Av Julia Loge

Jordbane

Roman av Samantha Harvey

Originalens tittel: *Orbital* (2023), utgitt på norsk i 2025

400 kilometer over jordens overflate pusler fire astronauter og to kosmonauter seg gjennom dagens gjøremål, mens romstasjonen deres gjør 16 runder rundt jorden. De gjør en romvandring, får meldinger hjemmefra og ser en tyfon utvikle seg over Stillehavet. Den engelske forfatteren Samantha Harvey navngir ikke romanens romstasjon, men likhetene med den internasjonale romstasjonen ISS er udiskutable.

– Boken gir oss muligheten for å stå på utsiden og se ned på jorden og hvordan menneskene lever i dag. Det syns jeg er utrolig fint, og det er nydelig skrevet. Og så er det mye pompøst, men det liker jeg noen ganger, sier Ann Iren Kittang Jost. Hun er biolog og har jobbet med romfart siden 1990-tallet.

Vektløs forskning

Nå jobber hun ved CIRIS på NTNU Samfunnsforskning med å utvikle utstyr for forskere til å utføre eksperimenter om bord på ISS. For én av grunnene til å

ha en romstasjon er å finne ut hvordan mennesket, med sin ustanselige oppdagertrang, kan overleve andre steder enn på jorden.

– Romstasjonen er et laboratorium i verdensrommet. Forskningen som gjøres der, gir oss ny grunnleggende kunnskap om blant annet biologi, fysikk og medisin, og lærer oss om hvordan menneskene kan bo i verdensrommet, forteller Jost.

Astronautene i *Jordbane* har flere prosjekter. Alle sammen tar regelmessige fysiologiske målinger av seg selv, og er slik både laboranter og labrotter. Én jobber med mus som ikke ønsker å overgi seg til mikrogravitasjonens vektløshet og klamrer seg fast til gitteret i buret, og en annen jobber med uggresset vårskrinneblom.

Romforsker Ann Iren Kittang Jost, NTNU
FOTO: PRIMAER

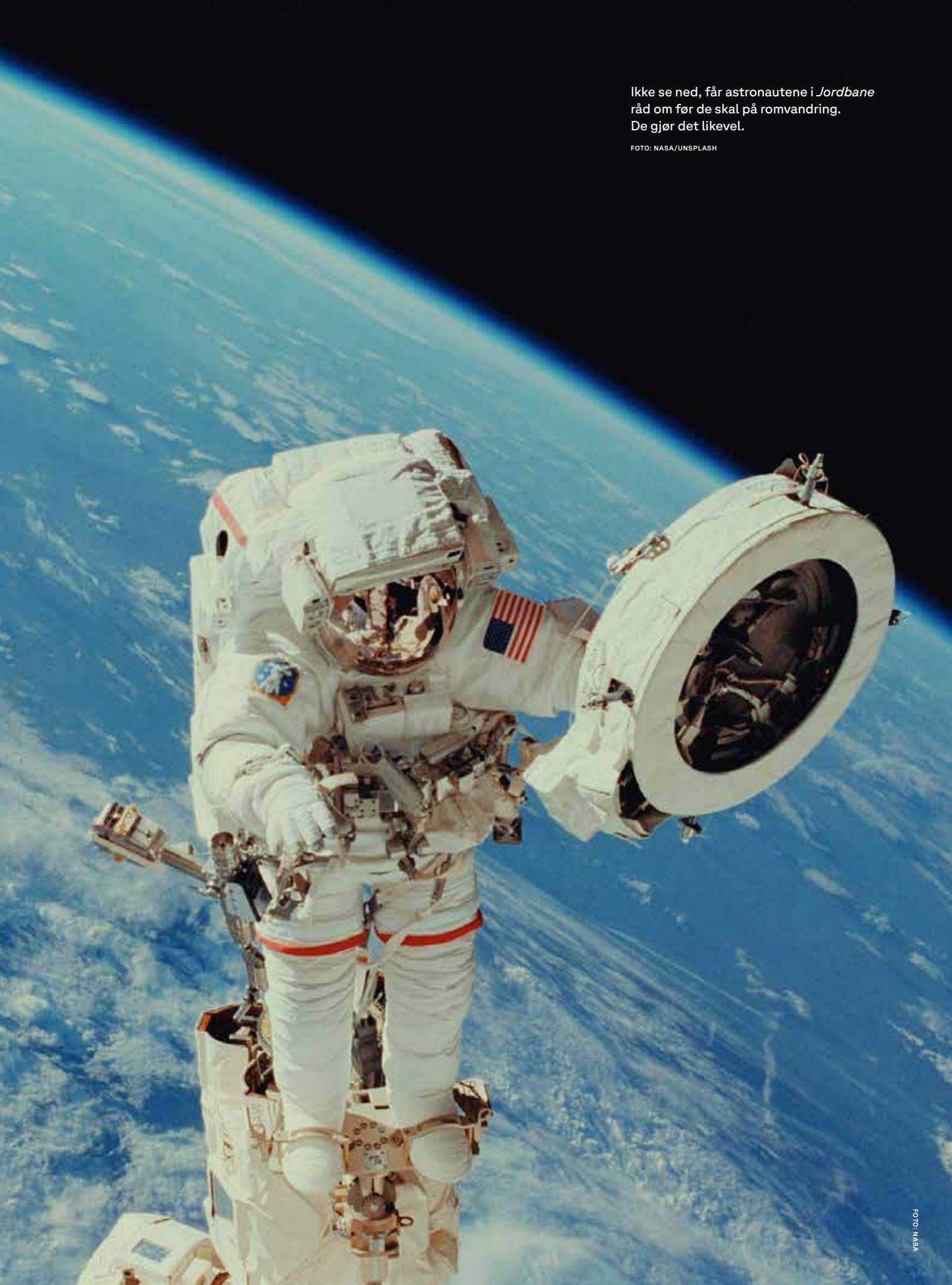
Dyrke ugress i rommet

Jost skrev doktorgrad om nettopp vårskrinneblom. Hun forteller at på romstasjonen blir det forsket på hvordan planter reorienterer seg uten gravita-

→

Ikke se ned, får astronautene i *Jordbane*
råd om før de skal på romvandring.
De gjør det likevel.

FOTO: NASA/UNSPLASH

↑ Kan framtidige romferder dyrke egen mat? Her har astronautene dyrket grønnkål. FOTO: NASA

← Romstasjonen passerer ikke over Norden, men astronautene kan likevel se nordlyset over Sverige og Finland fra observasjonskuppelen, der de tilbringer mye av fritiden sin, ifølge Jost. FOTO: NASA

↓ CIRiS har blant annet dyrket mungbønner i verdensrommet med vannings-systemet sitt. FOTO: CIRiS, NTNU

sjon, for når man tar vekk én miljøfaktor, blir de andre, som lys og vann, desto viktigere.

Det er ikke enkelt å vanne en plante i mikrogravitasjon. I boken gråter en astronaut, og en annen tørker tårene hans, ikke bare av vennlighet, men også for å unngå frittssvevende fuktighet.

– Vann er en stor ting på romstasjonen, sier Jost.

Jost og CIRIS-forskerne har jobbet med å la plantene vokse på vulkansk stein i stedet for jord. Plantene kan også stå rett i vann som inneholder næringsstoffer som planten trenger, og da må boksen rundt vannet være tett. Samtidig må planten kunne vokse ut gjennom barrieren og ha plass til å ekspandere og få tykkere stengel.

– Det må være vanntett mellom bunn og topp, ellers vil vann snike seg opp.

Grunnen til at ugreset vårskrinneblom får prøve seg i verdensrommet, er at det er en grundig kartlagt modellplante. Målet med forskningen er både ny kunnskap om planters vekst og å finne ut hvordan mennesket kan klare seg i verdensrommet. Derfor er CIRIS også i gang med å forske på matplanter, som mungbønner.

Da ønsker de mest mulig data, samtidig som inkubatoren, boksen planten skal vokse i, med måleinstrumenter må ta minst mulig plass og være helt trygg å bruke for astronautene. Jost forteller at de for eksempel måtte utvikle en prosedyre slik at astronauten kunne vanne og håndtere planten med én hånd – for å være helt sikker på at astronauten ikke skulle feilvurdere krefter i mikrogravitasjonen og stikke seg selv.

I et prosjekt skulle astronauten bare sette utstyret på plass, og så ble alt styrt fra bakken. Men Jost har også sittet i kontrollrommet og fulgt opp astronautene i arbeidet. Da går all kommunikasjon via en «talk» som oversetter fra forskeren til det ordknappe prosedyrespråket astronautene forholder seg til.

– Det er ingen emosjonelle uttrykk som når opp til dem, utdyper Jost.

Interesse for avfall

«Vi kan ikke splittes (...) Vi drikker hverandres resirkulerte urin og vi puster inn hverandres resirkulerte luft», skriver Harvey. For Jost har dette to

betydninger. Den første er av det filosofiske slaget, for på samme måte som astronauter og kosmonauter fra USA, Russland og andre land samarbeider sømløst, gjelder det samme «Spaceship Earth» der vi også er gjensidig avhengig av hverandre. Den andre er mer vitenskapelig. I dag renses urin kjemisk, slik at den kan gjenbrukes som drikkevann. Men CIRIS går mer ekstremt til verks.

– Vi må gjenbruke mye mer når vi skal til månen eller Mars, også resten av avfallsstoffet.

Derfor jobber CIRIS med hvordan planter kan rense vannet og ta opp næring fra avfallet som produseres på romstasjonen.

Skal menneskene videre ut i verdensrommet, må de utnytte ressursene bedre og unngå å legge igjen søppel, håper Jost.

– Vann er en stor ting på romstasjonen

ANN IREN KITTANG JOST

Skrur av lyset

Mot slutten av boken beskriver Harvey veien nedover i romskipet, på vei mot den russiske modulen, som er gammel og sprekker opp. På veggen henger et bilde av Sergej Krikaljov. Det første mannskapet på ISS, i 2000, var bare to personer, og Krikaljov var den som slo på lyset i romstasjonen.

«Han ser ut til å vite at noe er i ferd med å ta slutt, at alt som er godt må ende slik, med brister og bivirkninger», leser Jost høyt.

– NASA kutter mye, de har halvert budsjettet for romstasjonen. Bruken går ned, og utfasingen er i gang. Derfor treffer dette meg. «Det kommer til å ta slutt», sier Jost med et nytt sitat fra boken.

Romstasjonen skal nemlig fases ut rundt år 2030. Men selv om ISS avvikles, er det ikke slutten på romforskningen, verken fra ESA eller for roman-astronautene.

– «Månen, månen. Mars, månen. Enda lenger. Et menneske er ikke skapt for å stå stille», leser Jost og humrer: – Jeg synes det er flott. **F**

VINNERLODDET

Møt forskere som har vunnet i konkurransen om forskningsmidler. Hva skal pengene brukes til?

Hemmelighetene under berget

HVEM: Knut Andreas Bergsvik, professor i arkeologi, Universitetet i Bergen

FÅR: 12 millioner kroner fra Forskningsrådet

SKAL: Studere bruk av hellere og huler i Norge over en periode på 11 000 år

Terrengformasjoner som beskytter mot vær og vind, har vært brukt av mennesker i Norge i flere tusen år. De kan romme viktige spor fra fortida.

Av Asle Olav Rønning

Knut Andreas Bergsvik er professor i arkeologi ved Universitetet i Bergen (UiB) og prosjektleder for INDICAVE. Forskningsprosjektet tar mål av seg til å gi ny kunnskap om norsk historie basert på arkeologiske funn fra hellere og huler.

Prosjektet vant fram i Forskningsrådets nyeste tildeling gjennom FRIPRO-ordningen.

– Gratulerer med tildelingen! Hvordan kjennes det?

– Det kjennes veldig godt. Jeg har jobba med denne tematikken i mange år, og har også søkt om penger tidligere. Nå fikk vi endelig tilslag. Jeg ser veldig fram til å kunne jobbe med det jeg virkelig har lyst til, de neste fire åra sammen med masse dyktige folk, sier Bergsvik.

I prosjektledelsen har han med seg forsker Erlend Kirkeng Jørgensen ved UiT Norges arktiske universitet og professor Hanneke Meijer ved UiB.

Tak over hodet

En heller er som oftest et overheng i en fjellside. Hellen gir ly for vær og vind. Det kan også være et tørt krypinn under en stor steinblokk. Slike naturlige tak over hodet har blitt brukt av fortidas mennesker i tusener av år.

Prosjektet omfatter også huler. Huler med arkeologiske funn er det imidlertid ikke så man-

ge av i Norge. Hellere med arkeologiske funn er mer tallrike.

– Hva skal tildelingen på 12 millioner kroner brukes til?

– Mye skal gå til drift. Vi skal ha utgravinger i 2026 og 2027, og det er ganske dyrt. Den største utgiftsposten er en genetiker som vil bli ansatt som postdoktor ved Max Planck-instituttet for evolusjonær antropologi i Leipzig, sier Bergsvik.

Det tyske instituttet, som er en av samarbeidspartnerne, er internasjonalt ledende innen analyse av genmateriale hentet fra arkeologiske funn. Feltet er i rask utvikling og har gitt viktig ny kunnskap på mange områder.

Beskyttet mot nedbryting

For arkeologene er hellerne og hulene spesielt interessante fordi organisk materiale er mye bedre bevart enn på boplasser i åpne landskap. Organisk materiale kan i denne sammenhengen bety både møddinger av fiskebein fra fiskeplasser i nærheten, knokler fra pattedyr og fugler og hele eller deler av skjelett fra mennesker som har blitt gravlagt i helleren.

Totalt er det mange flere funn av boplasser i åpent terreng enn under hellere, men på åpne boplasser er det vanskelig å finne organisk materiale.

→

– Det kan hende at vi er i ferd med å redde det som er igjen.

KNUT ANDREAS BERGSVIK

Fjelloverheng som gir naturlig ly for vær og vind, kalles hellere. Bildet viser Mannabuhelleren i Ullensvang i Vestland.

FOTO: KNUT ANDREAS BERGSVIK / UIB

– Veldig mye av det organiske materialet i hellere og huler er faktisk bevart, på grunn av at det er beskyttet mot vind og regn. På boplassene som ligger åpent, vil bein ha forvitret og råtnet bort for lenge siden, spesielt hvis det er surt jordsmonn, sier Bergsvik.

I tillegg til at organisk materiale på de åpne boplassene raskt går i oppløsning, ligger mange av disse i jordbruksområder og har blitt pløyd ned. I hellerne har jorda fått ligge urørt, og arkeologene kan gjøre det de liker godt, nemlig å grave seg nedover gjennom ryddige lag avsatt gjennom ulike tidsperioder.

Vil løse uenighet

Gevinsten kan være stor om arkeologene kan bruke funnene fra hellere og huler fullt ut. Det er imidlertid ikke helt selvsagt at de kan det.

Det har ifølge Bergsvik vært en oppfatning innen arkeologien at de som brukte hellerne som boplasser, kan ha vært marginaliserte grupper som har skilt seg ut fra resten av samfunnet. Selv mener han at dette er en svakt begrunnet oppfatning.

– Vi vil sette søkelys på dette ved å sammenligne hva som finnes fra hellerne, med hva som finnes på de åpne boplassene. Og så vil vi stille spørsmålet om det virkelig var slik at de som brukte hellerne, var spesielle eller marginale, eller om de rett og slett var en del av et større samfunn – altså at folk som brukte hellerne, faktisk bodde det meste av tida på de åpne boplassene.

Dersom de som brukte hellerne og hulene, ikke skilte seg ut fra resten av befolkningen, kan også funnene herfra brukes til å si noe om hvordan hele samfunnet utviklet seg.

– Vår hypotese er at det er veldig store likheter. Men det er vi nødt til å undersøke først, sier Bergsvik.

Disse leder prosjektet INDICAVE. Fra venstre: Knut Andreas Bergsvik, Erlend Kirkeng Jørgensen og Hanneke Meijer.

FOTO: PRIVAT

Sårbare arkiver til fortida

De første menneskene i Norge kom etter istidas slutt, om lag 9300 år før vår tidsregning (fvt.). Det er ikke spor av at de brukte hellere og huler de første 1500 åra. Men deretter er det mange funn som viser variert bruk av disse naturgitte lokalitetene helt fram til middelalderen.

– Et viktig poeng er at hellere og huler er funnsteder, men også arkiver, helt sjeldne arkiver. De åpne boplassene har også en gang vært arkiver med informasjon om endringer over lang tid. Men det organiske materialet som er så viktig for å studere økologiske, ervervsmessige og til og med sosiale endringer, finnes ikke der. Hvis vi skal få innsikt i slike endringer, så er det arkivene i hellerne vi må gå til, sier Bergsvik.

Han advarer om at endringer i klimaet kan gjøre at dette ikke vil vare evig. Nylig undersøkte

→

– Hellere og huler er funnsteder,
men også sjeldne arkiver.

↑ Skjelett funnet i Grønehelleren i Solund i Vestland.

FOTO: EGIL BAKKE / UIB

↑ Fiskekrok av bein fra steinalderen fra en heller i Øygarden i Vestland.

FOTO: ADNAN ICAGIC / UIB.

↑ Beinkam fra jernalderen med runeinnskrift funnet i Setrehelleren i Bømlo i Vestland.

FOTO: ANN MARI OLSEN / UIB

↑ Fiskekrok fra steinalderen Olsteinhelleren i Ullensvang i Vestland.

FOTO: KNUT ANDREAS BERGSVIK / UIB

↑ Steinalderfunn fra Sævarhelleren i Ullensvik i Vestland. Bildet viser fiskekroker og «blink» som har vært festet på snøret for å trekke til seg fisk.

FOTO: KNUT ANDREAS BERGSVIK / UIB

Bergsvik en lokalitet der det ble funnet mye organisk materiale, inklusive bein, under utgravinger på 1960-tallet. Nå var alt borte.

– Dette er også en faktor i prosjektet. Det kan hende at vi er i ferd med å redde det som er igjen, sier han.

Jordbrukseksponisjon

Et av de store spørsmålene som forskningsprosjektet kan bidra til å svare på, er hva som skjedde i yngre steinalder, rundt 2350 fvt., da jordbruket omsider ble dominerende i store deler av Sør-Norge.

Skjedde det gjennom innvandring utenfra, ved at jegere og fiskere ga opp det tradisjonelle levestetet sitt, eller var det en kombinasjon?

– Hvordan denne prosessen foregikk, vet vi relativt lite om, fordi det er gjort veldig få genetiske undersøkelser av beinmaterialet fra Norge. Det er det vi vil gjøre nå. Mange av menneskeskjelettene

vi kommer til å analysere, er fra nettopp denne perioden. Vi håper å få datamateriale til å si om det var en innvandring eller ikke, sier Bergsvik.

– Gjenstander har vi mye av

Forskningsprosjektet tar for seg kystområder fra Finnmark til Agder. Det er i dette landskapet de fleste hellerne er. Det er planlagt fem nye utgravinger i 2026 og 2027 på ulike steder langs kysten.

– *Hva drømmer dere om å finne ved det første spade-stikket?*

– Dette høres litt kjedelig ut, men drømmen er å avdekke sekvenser av kulturlag som spenner over lang tid, og at de ligger godt bevart.

– *Hva med å finne en tann eller en bronsering?*

– I dette prosjektet er det organisk materiale og den store tidsdybden vi håper på. Gjenstander har vi mye av, men kommer det en tann eller en bronsering, så er vi selvfølgelig veldig glade for det. **F**

Fjelloverheng som gir naturlig ly for vær og vind har vært brukt av folk i Norge helt siden eldre steinalder. Bildet viser Sævarhelleren i Ullensvang i Vestland.

FOTO: KNUT ANDREAS BERGSVIK / UIB

BØKER

Side 48–68

Fritt Ord har gitt støtte til en utvidet bokseksjon i Forskerforum.

KJÆRLIGHETSERKLÆRING TIL KLASSISK MUSIKK

En romantisk og normativ veiledning som
snakker mest til forfatterens likesinnede

Av Kjetil Vikene

Nils Harald Sødal er professor ved Institutt for klassisk musikk ved Universitet i Agder, forskningsleder ved Operahøgskolen og tidligere solist ved Den Norske Opera. Ambisjonen i boken hans er å «åpne noen dører inn mot den klassiske musikkformen». Med presise og – om enn kortfattede – skjematisk oversikter gir Sødal en innføring i den klassiske musikkens ulike epoker, en gjennomgang av musikkens form og struktur og betraktninger over hvordan musikken sannsynligvis ble fremført i sin samtid. Som innføringsbok i disse emnene fungerer boken fint som et lettfattelig oppslagsverk. Forsøket på utesking av musikk, følelser og mening – hvordan disse skal oppleves og forstås – er på sin side mer problematisk. Intensjonen er god, men det er nok en reell fare for at Sødals bok lukker flere dører enn den åpner.

Forfatteren setter tidlig opp en motsetning mellom «et romantisk kunstbegrep», der kunsten bygger bro til «noe transcendent, mytisk eller guddommelig», og «et mer nøkternt kunstsyn», som innebærer kunst for kunstens skyld. Denne binære motsetningen underbygges av Sødals egne

opplevelser, der «samtidsmusikken ofte ikke fikk meg til å føle noe som helst – en opplevelse jeg syntes å dele med størstedelen av vårt publikum». Denne binære motsetningen mellom et romantisk og et modernistisk kunstsyn gjør at boken kjennes datert fra start, særlig siden samtidsmusikken får sitt pass påskrevet som noe som fremstår «som rene akademiske øvelser».

Likevel er det noe friskt over at forfatteren så tydelig avklarer sin posisjon: Han er i det store og hele en normativ, konservativ romantiker. Forsøket på å fange den klassiske musikkens «vesen og essens» for å avdekke noe «som før var skjult for oss», tydeliggjør at forfatteren mener den klassiske musikken har en mystisk kvalitet som gjør at den bør ha en privilegert status. Ingenting å utsette på det i seg selv: Det er Sødals bok, og han legger ikke skjul på at han i det store og hele målbærer sine egne holdninger. Det blir likevel problematisk all den tid boken prøver å være inkluderende. I påstands form skriver han for eksempel at et «typisk trekk ved dagens musikk er at den er designet for å fremelske én spesiell følelse på bekostning av mer sammensatte følelser», i motsetning til klassisk musikk, som «mange vil mene [...] utmerker seg nettopp ved sin dybde og evne til å kommunisere komplekse følelser og idéer». Her går stereotypiske fordommer mot populærmusikken og privilegerte holdninger til klassisk musikk hånd i hånd.

For å hjelpe leseren til forståelse gir Sødal flere eksempler på hvordan spesifikke følelser og ideer kommer til syne i spesifikke stykker, og lager en slags smørbrøddliste over hvilke følelser vi skal lytte etter, og meninger vi skal se etter. Om et stykke av Debussy skriver Sødal at det «bærer preg av en indre, ganske privat

Nils Harald Sødal

*Forstå og oppleve
klassisk musikk*

FAGBOKFORLAGET, 2025
220 SIDER
VEIL. PRIS: KR 399

Allégorie de la Musique. Maleri av Laurent de La Hyre 1649.

METROPOLITAN MUSEUM OF ART, CHARLES B. CURTIS FUND

opplevelse knyttet til drømmer og lengsler». Om et stykke av Samuel Barber heter det at det «skaper en følelse av indre monolog knyttet til tap». Den slags påtvungne perspektiver kan nok for noen være en kjærkommen hjelp i samtaler om de spesifikke stykkene, men gir samtidig et ganske begrensende tolkningsrom av selve musikken. At det indre livet til komponistene gjøres til gjenstand i boken, gjør at en genforklaring er rett om hjørnet. Sammen med en selektiv omgang med teorier fra filosofi, sosiologi og psykologi sitter jeg igjen med et inntrykk av at boken

på en måte sitter fast i en annen tid enn vår, og dermed også blikket på den klassiske musikken som boken handler om.

Det overrasker meg også at forfatteren – til tross for at den klassiske musikken åpenbart nyter godt av noen samfunnsøkonomiske og strukturelle fordelaktige kår sammenlignet med andre musikkformer – skriver at den klassiske musikken i fremførelsen «som regel er rettet mot en *direkte opplevelse* av musikken» og dermed «ikke inngår som en del av sosiale eller rituelle sammenhenger». Denne nærmest transcendentale løsrivelsen

av den klassiske musikken fra de spesifikke sammenhengene den inngår i, fremstår om ikke kurios så i hvert fall litt, tja, svermerisk?

Når alt dette er sagt: Jeg er fullstendig tilhenger av at en så velinformert forfatter og utøver skriver entusiastisk om musikken som han åpenbart setter svært høyt. Det er nesten som jeg skulle ønske Sødal hadde gitt boken en tittel som reflekterte hans åpenbare kjærlighet til musikken. Dessverre tror jeg også at dette betyr at boken først og fremst vil finne sitt publikum blant dem som allerede elsker klassisk musikk.

SPIONASJE SOM FRED SARBEID

Stig Stenslie skriver lettbent og levende om en hemmelig verden, men hemmeligheter får vi ikke.

Av Frida Skatvik

I 2021 får en brasilianer med russisk aksent opphold som gjesteforsker i Tromsø. I mange år har han levd under dypt dekke, men i Norge skal han bli avslørt som en såkalt illegalist, en person med fiktiv identitet. Det er sjelden kost i vår teknologiske tidsalder. Men også legalister – spioner som arbeider under dekke av diplomatiske roller – er det etter sigende blitt færre av. Norge har utvist en rekke diplomater ved den russiske ambassaden i Oslo, og Russland har svart med samme mynt.

Stig Stenslie, som er professor i etterretningsstudier, mener at det ikke nødvendigvis er en «gladsak» når russiske spioner avsløres og utvises. I boka *Spionasje* er dette et sentralt poeng, og Stenslie reiser et betimelig spørsmål: Øker spionasje spenningen mellom stater, eller er det en myte?

Først skal han lede oss gjennom operasjoner som er blitt blåst, og spioner som er blitt avslørt, med andre ord gode historier for selskapslivet. Selv om all informasjon som kommer fram i boka, er hentet fra åpne kilder, serveres det såpass rikelig av retten at du garantert vil lese noe du aldri

har hørt om før. Hva med at CIA's ekspert på fuglelyder ble tilkalt for å studere Osama bin Ladens lydopptak, i forsøk på å finne ut hvor han befant seg? Eller at CIA lanserte et falskt vaksineprogram i Pakistan for å finne ut det samme, men heller ikke denne gangen lyktes i å lokalisere ham?

Sistnevnte eksempel bruker Stenslie til å diskutere det uskarpe grenselandet mellom etisk og uetisk spionasje. At ingen land har tatt til orde for å etablere internasjonale normer for akseptable og uakseptable metoder, er forståelig, selv om det, som Stenslie skriver, framstår som et paradoks. Poenget er snarere at alt som er lov, ikke nødvendigvis er moralsk riktig. Stenslie minner om at etiske feilvurderinger kan koste dyrt – i dette tilfellet en langvarig og utbredt vaksineskepsis i Pakistan.

Lesere som har latt seg lokke av undertittelens invitasjon, kan bli skuffet. *Spionasje* er ingen sightseeing i hemmeligheter, og vi kommer ikke «på innsiden av etterretningens hemmelige verden». Flere av operasjonene som omtales, har vært gjenstand for en rekke akademiske studier. Det gjelder ikke minst den russiske trolldomfabrikken Internet Research Agency og deres påvirkningskampanje i forkant av det amerikanske presidentvalget i 2016. Ingen har funnet noen sammenheng mellom eksponering, holdningsendring og stemmeatferd. Likevel spekulerer Stenslie i at det er «mulig at denne operasjonen var avgjørende for å vippe valgseieren fra Clinton til Trump». Om cyberangrepet mot Stortinget i 2020 skriver Stenslie, som kjent er, at norsk etterretning kom fram til at det var aktører med tilknytning til den russiske staten som sto bak. Hvilke bevis som ble lagt til grunn, og hvem disse aktørene var, forblir en godt bevart statshemmelighet.

Mest underholdende er Stenslie når han skriver om hva som skal til

Stig Stenslie

Spionasje.

På innsiden av etterretningens hemmelige verden

KAGGE, 2025
252 SIDER
VEIL. PRIS: KR 449

Mata Hari (Margaretha Geertruida Zelle) 1876–1917, danser og angivelig spion.

FOTO: GEORGE RINHART

for å rekruttere en spion. Her er det enkle psykologiske knep som gjelder, like effektive som de er tidløse. Når jeg leser at jeg befinner meg i en «sårbar alderskohort» for rekrutteringsframstøt – 40-årene, altså – kan jeg saktens tro det. Kilden er en lekket rekrutteringsmanual for Sovjetunionens hemmelige politi, som slår fast at misnøye henger sammen med alder. (I 50-årene blir man ikke mer fornøyd, men mindre risikovillig.) Offiserene som rekrutterer spioner, speider derfor etter «tapere» i 40-årene, spesielt dem som selv føler seg omgitt av

idioter. Her er grunnkunnskaper om hvem som er mest utsatt for smiger og manipulasjon, satt i system.

Stenslies hovedpoeng – at etterretning gir bedre forståelse av motpartens intensjoner – står seg gjennom hele boka. Han gir konkrete eksempler på hva som kan skje om et spionasjennettverk kollapser, som da den ene CIA-informanten etter den andre ble avslørt, fengslet og henrettet i Kina, like før Xi Jinping kom til makten. Etter CIAs nederlag i Kina feilvurderte man, ifølge Stenslie, gang på gang det kinesiske lederskapets intensjoner.

Samtidig advares leseren mot å bli blendet av skandaler. God etterretningsinformasjon har beroliget paranoide politikere tidligere og kan ventelig gjøre det samme igjen. Spionasje er altså ikke bare et «maktpolitisk verktøy» for å nå utenrikspolitiske mål, men også en metode for å forhindre misforståelser og militær konfrontasjon. Det er et interessant perspektiv, og traversen fra Etterretningstjenesten har skrevet et godt forsvarsskrift for «verdens nest eldste yrke».

HAVET I OSS

Mangeårig forskning har resultert i en leseverdig reise i bølgene. Havet kaster nytt lys over gamle innsikter og inviterer til refleksjon.

Av Frida Skatvik

Vi lever i havets tiår, ifølge FN. Medlemsland oppfordres til å bevilge støtte til havforskning og til å spre kunnskap til folket. Samtidig har akademikere fra ulike felt anlagt et nytt, «blått» perspektiv. Havet er blitt mer enn et studieobjekt. Det kan tolkes som et subjekt i relasjon til andre livsformer og – ifølge enkelte – som et eget rettssubjekt.

Den tidsmessige utgivelsen av *Havet. En idéhistorie*, skrevet av Ellen Krefting og Gard Paulsen, er et produkt av det idéhistoriske forskningsprosjektet «Maritime moderniteter: Havets kunnskapsformater». Forskningen ble finansiert av Forskningsrådet, og den litterære fortsettelsen bygger ikke overraskende på et rikt tilfang av kilder.

Boka er en historie om «havet i oss», som forfatterne skriver i forordet. I tenkningen og i fantasien, blant sjøfolk og jurister. I fire deler undersøkes havet som truende, fritt, rikt og begripelig. Skillet mellom land og havmasser utviskes, geografien er underordnet. Slik kan *Havet* også leses som en forlengelse av «den blå bølgen» som er blitt etablert de siste tiårene, hvor dikotomien mellom hav

**Ellen Krefting
og Gard Paulsen**

*Havet. En idéhistorie.
På tokt blant kolonister,
lystseilere, sjømonstre
og oljetankere.*

KAGGE, 2025
372 SIDER
VEIL. PRIS: KR 479

og land utfordres av det relasjonelle. Havet forstås ikke bare som en ressurs, men også som en arena for myter og maktforhold.

Godt hjulpet av praktfulle illustrasjoner puster forfatterne liv i ulike tidsuttrykk. I et utsnitt fra William de Brailles' dekorerte bibel fra 1200-tallet er det flaskegrønne havet i ferd med å sluke «alle verdens mennesker, dyr og fugler». Tegningen illustrerer syndfloden, eller det som i nyere bibeloversettelser har fått navnet «storflommen». Vi kan lese at Bibelen lenge har formet vår måte å tenke om havet på: «Ikke minst gjelder det tendensen til å anse hav og land som to distinkte kategorier, der havet er både landjorda og sivilisasjonens motsetning og ofte fremstår som en dødelig trussel for enkeltindivider, lokalsamfunn og for menneskeheten som helhet.»

Det oppgis ikke hvem som har skrevet hva, men det er i alle fall lett å se at en professor i idéhistorie har hatt en hånd på verket. Passasjer som belyser skiftende forståelser av hva havet er, og hvordan det skal forvaltes, er analytisk skarpe. Ikke minst i bokens siste del, som gir et idéhistorisk panorama over ulike kunnskapstradisjoner – fra styrmannskunstens avanserte formler og illustrasjonskunstens bidrag, til utviklingen av moderne oseanografi. Ikke én setning er overflødig. Andre steder borer forfatteren i detaljkunnskaper, om vilkår for sjøforsikringer, losvesen og loselinjer.

I delen om det frie hav spiller den innflytelsesrike rettsfilosofen Hugo Grotius hovedrollen. Et fritt hav med frihandel var ifølge ham en naturgitt rettighet. Dessuten lå havet utenfor enhver rettsorden på land. Det er verdt å merke seg at Grotius ikke var så prinsippfast som han ga inntrykk av. Det nederlandske handelskompagniet hadde bestilt verket *Mare liberum* for å legitimere en tvilsom praksis til

Boken forteller at 9. juli 1599 returnerte fire nederlandske skip til Amsterdam fullastet med krydder. Hendrick Cornelis Vrooms maleri fra 1599 var en hyllest til ekspedisjonen, som innledet den nederlandske ekspansjonen i Asia.

sjøs, og Grotius beskrives rett ut som en håndlanger for det profittsøkende kompaniet. Videre finner vi eksempler på hvordan frihetsretorikk kan produsere ufrihet – plyndringer, handelsmonopol, kolonisering og en omfattende slavehandel. Når trekanthandelen omtales, er det spesielt interessant å lese samtidsberetninger fra en skrivende slaves perspektiv.

På 1960-tallet kollapset sildebestanden langs norskekysten. Det samme skjedde andre steder, og erfaringene ble satt i sammenheng med et nylansert, beslutningsteoretisk begrep: allmenningens tragedie. Felles for «en hel gjeng med bekymrede typer som

dannet noe av et tragedienes kor», var at de sto under inspirasjon av den britiske demografen Thomas Malthus. Tidsmessige ideologier som ligger til grunn for begreper med politisk virkningshistorie, er mat for tanken. Men brått bringes dagens kvoteordninger i vanry. «Det er som om en egen kvotemaskin har blitt sluppet fri i havet, som ingen har klart å stanse.» Det analytiske slipper taket, og jeg savner en forklaring på hvordan kvotesystemet har fremstått som «en hindring» for kvener og sjøsamer. Visst har kvoteordninger «bredt om seg» når bestander har stått i fare for å kollapse, og det kan stemme at det

norske sildefisket kollapset selv om det var under oppsikt av havforskere. Men hva er alternativet? Leseren presenteres for en norsk sosialantropolog som fant vellykket lokal ressursforvaltning i en lagune på Salomonøyene på 1980-tallet.

Ikke alle tråder trekkes, men som helhet er stoffet både opplysende og åndsdannende. *Havet* står som et fremragende eksempel på hvordan omfattende forskningsmateriale kan gis et populærvitenskapelig format.

SMÅ HENDER. STORE SPØRSMÅL.

Hvordan kan filosofien nærme seg barns erfaringer av verden? Sigurd Hverven har skrevet en briljant barnebok for voksne.

Av Andreas Ervik

Mon tro hva som foregår inni det lille hodet? Denne undringen har moren min hyppig gjentatt om barnebarnet. Den deles av Sigurd Hverven, firebarnsfar og forsker ved Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo: «Som filosof har jeg en draging mot yttergrensene av det jeg tror jeg vet og forstår. Og de minste barna er i mine øyne spesielt intellektuelt stimulerende og nysgjerrighetsvekkende, nettopp fordi jeg knapt forstår dem.» Filosofer generelt har derimot ikke delt denne nysgjerrigheten og isteden gjort det voksne til målestokk for livets store spørsmål.

I middelalderen ble barn malt slik at de lignet middelaldrende voksne. For moderne blikk fremstår det merkelig, men det visualiserer hvor foranderlige ideene om barn er. Folk har fortsatt en tendens til å betrakte dem som fremtidige voksne. Tenk på ordtakinget om at lek er barns arbeid. Hverven tydeliggjør hvor feilslått selv politiske tiltak om økt lek i skolen kan bli hvis formålet er fremtidig økonomisk nytte. Det bærende prinsippet for Hverven er at barndom – og lek – ikke er noen kort unntakstilstand, men et kraftsentrum for erfaring og refleksjon.

Sigurd Hverven

*Så setter vi oss på huk.
Filosofi på høyde med barn*

DREYER, 2025
284 SIDER
VEIL. PRIS: KR 429

Bokas kapitler flyter godt, veksellende mellom filosofisk abstraksjon, innsikt fra vitenskapelige studier og eksempler fra egen oppvekst og egne barn, samt bøker og serier. Slik skrives vi inn i barnets erfaring, som

et gjensyn: «Å se et barn lukte på en nysagd furugrein, eller kravle inn i en snøhule, eller skratte når det ser på barne-tv, kan være som å smake en Madeleine-kake dyppet i te – en verden som var glemt, vekkes til live.» Boka er likevel ikke utelukkende en invitasjon til nostalgisk drømmeri. Dette er tenkning som strekker seg for å være verdig barns erfaring og undring.

Som en nysgjerrig lek kan barn spørre hvorfor om og om igjen til foreldrene ikke evner å svare lenger. Hverven fremstiller dem som små, vitebegjærlige filosofer: «De minste barna stiller ikke disse spørsmålene med ord, men de stiller dem med kroppen. De spør ved å gjøre: De tar på ting, smaker på ting, lukter på ting, de stryker, klemmer og dasker på dem, dunker i gulvet, kaster dem, lytter, lukter, ser og kjenner etter.» Berøringssansen blir forfatteren viktig også som korrektiv til filosofiens prioritering av synet. Der barns taktile væremåte gir nære relasjoner til verden og dets beboere, skaper synet den avkoblede voksne betrakter.

Boka er full av slike kritikker av det utvokste, det som befinner seg «nærmere døden, og det døde, ikke bare i tid, men i levevis». Barn, derimot, er nye i seg selv, og fornyer relasjoner og omgivelser. For Hverven fornyer de også filosofitradisjonen, ved å yte radikal motstand mot rådende ideer og idealer om uavhengighet fra andre og fra naturen.

«Å bry seg om barn må innebære å bry seg om verden. Å velge å få barn er å vise tillit til verden.» Enten du skal i foreldreperm eller er i tidsklemma etter barnehagestart og jobbhverdag – alle undrende omsorgspersoner bør lese denne boka. Det gjelder også dem som selv var barn en gang og lurte på om de kan ha vokst av seg noe viktig.

HARDANGERS VERSTE MENNESKE

Kari Knutsdatter ble halshugget i 1771. Rundt hennes liv og skjebne spinner Jørn Øyrehagen Sunde et fabelaktig formidlet stykke kulturhistorie.

Av Siri Lindstad

Tro om det ikke er en fornyet interesse her til lands for 1600- og 1700-tallet? Nylig kom Jørgen Sejersted ut med en nytenkende biografi om Ludvig Holberg. I Forskerforum nr. 8/25 anmeldte vi Kariin Sundsbaks bok om norsk deltagelse i den transatlantiske slavehandelen. Sist, men ikke minst, leste vi alle i 2023 med begeistring Tore Renbergs roman *Lungeflyteprøven*, der handlingen er fra slutten av 1600-tallet og undertittelen lyder «Forsvar for en ung kvinne som var mistenkt for spedbarnsdrap».

Nå har også Jørn Øyrehagen Sunde, professor i rettshistorie ved Universitetet i Bergen, skrevet et forsvarsskrift, et formidabelt sådan, for det «vonde» mennesket Kari Knutsdatter, halshugget for drap i 1771. Juristen Christian Thomasius, som vi også møtte i Renbergs roman, tar en snartur innom Sundes bok, det samme gjør den rettskyndige Engelbrecht Hesselberg, som vi møtte i Sundsbaks bok om slavehandelen. Men først og fremst handler det altså om Kari Knutsdatter, omtalt som det ondeste mennesket i Hardanger på hundre år. Hun var tiltalt både for drap på fire av sine fem nyfødte barn og for å ha tatt livet av kona til elskeren Ole Larsen.

Jørn Øyrehagen Sunde

Forsvarstale for eit vondt menneske. Rett, samfunn og kvinner på 1700-talet

KAGGE FORLAG, 2025
346 SIDER
VEIL. PRIS: KR 449

Boken begynte som en foredragsrekke på Litteraturhuset i Bergen om dagligliv på Vestlandet på 1600- og 1700-tallet. Sunde er da også i ferd med å overta formidlingstronen etter sagnomsuste Frank Aarebrot, det væ-

re seg som foredragsholder eller som fagbokforfatter. Han glitrer i denne nyeste boka, en sjeldent velskrevet kulturhistorisk beretning der han med utgangspunkt i noe så tilsynelatende tørt som tingbøker gir form og farge til hverdagen i Norge for 300–400 år siden. Sunde kan kunsten å fortelle en dramatisk historie. Med nennsom hånd trekker han historien om Kari ut over mer enn 300 sider, gir oss mer informasjon litt etter litt i beste true crime-stil og legger inn effektfulle vendinger og overraskende detaljer for å holde på spenningen. Og rundt den grufulle, men samtidig besnærende rettshistorien får Sunde fortalt imponerende mye om dagliglivets realiteter, nye tanker som tar form, og maktstrukturer som er i endring. Nye religiøse strømninger svekker djevelens grep om menneskene. Både jus og medisin begynner å vokse fram som fag. Folk flest lærer seg å lese.

Tingbøker ble innført i Norge i 1633 og er altså protokoller over forhandlinger som ble ført på tinget. Sunde har jobbet med dette materialet i over tretti år og evner å hente levende liv ut av formelle skrifter. Eksempler fra et mylder av andre rettssaker brukes til å underbygge hovedfortellingen om Kari og hennes livsvilkår. Det som ellers kunne blitt et virvar av sidespor, blir i Sundes regi en kompleks og troverdig beretning. Ta en detalj som spørsmålet om hvem som kunne ha hørt hva den natten kona til Ole Larsen ble drept. «Hadde stova til Ole Larsen stått i tunet på Espe, hadde ikkje eit slikt drap vore mogeleg», skriver han. Her redegjør Sunde for byggeskikk og betydningen av naboskap, og plutselig handler det om så mye mer enn vitnemål. Slik får vi en fortelling om viktigheten av fellesskap og gjensidig avhengighet.

Og først helt til slutt får vi Sundes dom over henrettelsen av Kari Knutsdatter. Det er som i en kriminalroman av beste merke.

HOLOCAUST I HVITØYET

Vi får holocaust-ofrenes historie i denne rystende og svært gode boka. Det skaper en vond nærhet.

Av Aasne Jordheim

Unnskyld at jeg begynner med meg selv. Men boka til Frode Helland om holocaust, om ofrenes opplevelser, om å være dehumanisert og gjenstand for utryddelsessystemer, har vært en påkjenning å lese. Den gjorde meg til tider helt taus, så måtte jeg gråte, og fortsatt satt den fast i kroppen. Jeg vil ikke ha noe med holocaust å gjøre, var den sinte tanken som bodde i meg. Det å måtte forholde seg til slike massive lidelser, skapt av et ondt system og av onde tanker, nei, det vil jeg ikke. Det har vært en pine å lese hvordan intetanende jøder i Europa sakte, men sikkert ble omringet av hat og andres ønsker om å tilintetgjøre dem, kulturrelt, følelsesmessig og helt konkret. Selv om jeg har lest en god del bøker om dette før. Jeg skjønner ikke tanken. Jeg vil ikke skjønne den, men kan så vidt klare å være med ofrene, ta del i deres smerte – og det er hva dette offerperspektivet på historien gjør mulig. Vi som leser, føler med dem, eller vi blir innringet, slik de ble det. Vi får vanskelige spørsmål å hankses med.

Alt i alt blir vi presentert for 13 forskjellige historier, alle utgitte bøker, en gang skrevet som dagbok eller som gjenfortelling i ettertid. Noen

overlevde jo. Hos Helland følger vi en kronologi. Vi begynner i Tyskland med Hitlers maktovertakelse i 1933, og dagboka til Victor Klemperer. Så er vi innom ofre fra Polen, Frankrike, Nederland, Ukraina og Ungarn, før vi ender i Norge og historien til Moritz Nachtstern, *Falskmyntner i blokk 19*. Det er interessant å lese hvordan Nachtsterns manuskript, spesielt slutten, er delvis annerledes enn boka. Den er mer tilpasset de norske forholdene, antakelig, som i 1949, da den kom ut, uttrykte en holdning om ikke «å 'plage' resten av befolkningen med sin 'sorg, med de fantastiske tap' de hadde lidd og vært vitne til».

Hellands metode er å bygge kontekst rundt ofrenes tekster, ut fra et omfattende kildemateriale. Omstendighetene varierer, men avstand i tid gjør at vi i dag har en oversikt skribentene her manglet. Oversikten redegjøres for på nøkternt vis.

Poenget er å gjøre livet som forfulgt og som fange synlig for oss, og Helland tar seg tid til å forklare. «Jødisk historie i Dresden strekker seg tilbake til det 11. og 12. århundret», skriver han. Han viser til annen litteratur, sammenligner og fortolker: «Dette var en form for politiske drap som tappet gettoen for motstandskrefter.» Mens vi på denne måten får de ulike kontekstene, blir fortellingen til, og så er vi plutselig midt oppi en scene, som vil si noe grufullt. Her plukker han sitater fra ofrenes bøker: «Ingen vet hva tyskerne gjør med barna og de som ikke kan arbeide.»

Etter hvert som krigen skrider frem, blir det mer brutalt, og det er ingen tvil lenger, jødisk liv skal ikke gjelde som noe som er verd beskyttelse og aktelse. Vi får den samme fletteteknikken her, mellom fakta, tolkning og sitater. I Ukraina ble en og en halv million jøder drept, i det som er blitt gitt navnet *holocaust ved skyting*. Jødene ble plaffet ned, også med støtte

Frode Helland

*Holocaust.
En historie fortalt av ofrene*

PRESS, 2025
446 SIDER
VEIL. PRIS: KR 499

Eli Wiesel mistet alle i utryddelsesleirene. Hans selvbiografiske bøker er en viktig kilde til å forstå omfanget av holocaust. Forfatter Frode Helland tar særlig for seg boka *Natten*.

FOTO: BERNARD GOTFRYD PHOTOGRAPH COLLECTION

fra lokalbefolkningen. Tyskerne var utspekulerte nok til å gjøre jødene til syndebukker for overgrep de ikke hadde begått.

Vi blir kjent med fem ungarske skribenter. I Ungarn ble jødene våren 1944 deportert og plassert i konsentrasjonsleir – etter prinsippet om «tilintetgjørelse gjennom arbeid». Det er skrekkelige scener, særlig drapene på små barn. Også her spilte tyskerne på det å gjøre fangene medskyldige og til umennesker, «disse menneskeskjelettene som drepte hverandre for litt brød».

Frode Helland er dekan ved Uni-

versitetet i Oslo, men også professor i nordisk litteratur. Han analyserer skribentenes tekster: «Dette er små scener som viser hvordan lidelsen og desperasjonen førte til at helt grunnleggende normer i dette tradisjonsbundne samfunnet var i ferd med å gå i oppløsning.» Vi leser om *nullpunktet*, når den enkelte skjønner at hans/hennes liv ikke representerer noen verdi, og derfor like gjerne kan drepes. At noen likevel klarer å løfte seg over situasjonen, lage sine egne spilleregler midt i dette helvetet, basert på omtanke, er formidabelt. Helland vil at vi skal se det også, at man selv kan

gjøre seg til det ekstraordinære ethvert individ er. Vi får også trøst. «Dette er ikke umoralsk», skriver han når en sønn (Eli Wiesel) under dødsmarsjen til slutt må gi opp sin utmattede far, «det var en kjensgjerning». Han viser til systemet. Frihetens og valgets rom fantes ofte ikke.

Ingen bør vite om verden slik, og likevel, boka bør nå langt ut. Vi har alle fått et liv å forvalte, og deler derved noe sentralt. «Derfor er vitnebeskrivelser og utgravinger av massegraver så viktige», skriver Helland, og fremfører slik sitt budskap, «de viser at (...) disse individene fantes».

NY FORSTÅELSE AV UTENFORSKAP

Hva om samfunnet gjør utenforskap selvforsterkende? Denne boken utfordrer den grunnleggende forståelsen av problemet.

Av Kjetil Vikene

Denne boken handler i all vesentlighet om *ung*t utenforskap, og bidragsyterne har som ambisjon å gå i rette med brorparten av det de ser på som teoretisk selvforsterkende mekanismer som krymper inkluderingsrommet og øker utenforskapet. Bokens ambisjoner er tydelige – og ambisiøse: «Denne boken er et forsøk på å utvikle en konstruktiv kunnskapssosiologisk kritikk av nåtidige prosesser i den norske velferdsstaten som handler om hvordan utenforskap blir forstått og forsøkt løst.»

Bokens redaktører, Ann Christin E. Nilsen og Ove Skarpenes, begge professorer i sosiologi ved Universitetet i Agder, bruker i sin innledning den tyske sosiologen og statsviteren Hartmut Rosas bok om akselerasjonssamfunnet for å forklare bokens grunnholdning. Enkelt forklart består akselerasjonssamfunnet av en uheldig kombinasjon av tre samtidige og forsterkende tempøkninger – i teknologisk utvikling, sosiale endringer og individuelt tidsjag. Selv om ikke alle bidragene eksplisitt refererer til Rosa, har de til felles at de kartlegger ulike strukturelle

prosesser som forsterker negative utenforskap-skapende mekanismer.

Redaktørene løfter denne selvforsterkningen over på det kunnskapsgrunnlaget som i dag legger føringer for forståelsen av problemet med utenforskap. Enkelt oppsummert mener redaktørene at spørsmål blir stilt på feil måte, og de kaller dette «problem med problemet». Selve håndteringen av ulike former for utenforskap, som i stedet for å løse dem synes å forsterke dem, krever at grunnleggende spørsmål må stilles på nytt. Boken er dermed i all hovedsak å forstå som en kritikk av eksisterende teoretiske rammeverk, og et forsøk på å legge frem en ny kunnskapsforståelse av et felt som redaktørene slår fast «domineres av visse retninger innenfor økonomi og psykologifagene».

Etter en god, teoretisk innføring i kunnskapssosiologien følger kapitler skrevet av 15 bidragsytere godt fordelt på landets universiteter og høyskoler. Disse tematiserer blant annet flyktningbarn, skolevegring, psykiske problemer og ungdomskriminalitet. Omdreiningspunktet er som følger: Der det kan se ut som om alt blir verre, med økende integreringsproblemer, økte forekomster av psykiske problemer og økende kriminalitet, velger og våger de fleste bidragene å stille spørsmål ved om tilstandsbeskrivelsene *i seg selv* forsterker utviklingen. Fører det rådende kunnskapsregimet til at individet er med på å forsterke sitt eget utenforskap? Et godt eksempel på hvordan boken går løs på problemet, finner vi i kapittelet «Elever i krysspress og deres motstand mot det» av Skarpenes og Hidle. I innledningen av artikkelen gir de en poengtert vurdering, og skriver at norske elever etter de siste store skolereformene har «blitt utsatt for motstridende press fra en intern individualiseringstendens og en ekstern standardiseringstendens». De konkluderer: «Siden det ikke er

**Ann Christin E. Nilsen
og Ove Skarpenes (red.)**

*Det samfunnsskapte
utenforskapet*

FAGBOKFORLAGET, 2025
230 SIDER
VEIL. PRIS: KR 449

ILLUSTRASJONSFOTO: DIMITRI SOLVANG-KAYI AMBANKIS

mulig å være både autentisk og standardisert samtidig, kan denne spenningen resultere i forskjellige former for mistrivsel og dårlig helse», der tilbaketrekking blir en «exitstrategi». Etter at jeg har lest forfatterens detaljerte og kritiske gjennomgang av reformene, fremstår denne tolkingen som både god og overbevisende.

I et kapittel om psykiske plager hos ungdom blir «problemet med problemet» betraktet på lignende vis: Når ungdom inviteres til å snakke om sin psykiske helse, blir de da mer eller mindre tvunget til å snakke om dette innenfor en etablert måte å se på problemet på som ikke tar hensyn til nyanser, men er mer opptatt av måltall og smale kategorier? Blir våre unge tvunget av strukturene til å oppføre seg og snakke på måter som blir selvforsterkende? De kritiske undersøkelsene av de rådende diskursene i ulike samfunnsområder er gode og poengterte, og boken gjør seg selv utvilsomt relevant gjennom sin detaljerte kartlegging av utenforskapsproblematikkene som gjelder våre unge. Hver for seg er kapitlene både velskrevne, informative og oftest tankevekkende.

Likevel sitter jeg igjen med en liten følelse av at svarene eller alternativene boken gir, er ganske *teoretisk homogene*: Skulle jeg vært tverr, kunne jeg hevdet at et litt trangt teoretisk prisme dikterer diskusjonene i for stor grad, der lokalisering av de kritiserte selvforsterkingsmekanismene blir et trylleformular og bidragsyterne fremstår som *for* enige. Skulle jeg vært optimistisk, kunne jeg hevdet at bidragsyterne i fellesskap setter et flomlys på én felles og dominerende utfordring på tvers av flere samfunnsutfordringer. Boken er leseverdig og opplysende, og reiser – slik god forskning bør – flere spørsmål enn den besvarer i all sin kategorinedbrytende og definisjonsutvidende ambisjon.

MENNESKE MOT MASKIN

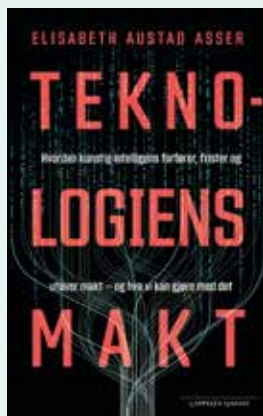
Hvordan endrer KI livene våre?
Elisabeth Austad Asser skriver tankevekkende
om hvordan vi kan ta tilbake styringa.

Av Agnetha Thormodsdatter

Boka spenner opp et lerret som viser hvordan KI-teknologien har omskrevet rammene for hvordan det er å være menneske i verden i dag. KI gjør ting enklere for oss og gir nye muligheter, men kan også endre vår oppfatning av hva som er naturlig og mulig. Boka gjør grundig rede for de utfordringene innovasjonshastigheten og teknologien i seg sjøl kan gi, og drøfter de etiske problemstillingene knytta til teknologiens tilsikta og utilsikta makt og hvordan makta kan tas tilbake.

Elisabeth Austad Asser jobber til daglig som seniorrådgiver ved Universitetet i Agder. I 2023 tok hun en ph.d. om hvordan mennesker og samfunn blir utfordret av KI-teknologi, med avhandlinga: *Alt på stell. En studie i hvordan bruk av kunstig intelligens kan hemme eller fremme Sparebanken Sør sine verdier*. Boka er en utdyping av enkelte emner fra doktoravhandlinga, retta mot et allment publikum.

Boka lykkes med å gjøre KI-teknologien og de uoversiktlige maktstrukturerne ved den lett tilgjengelig – gjennom et folkelig språk og gode eksempler. Litt i overkant avvæpnende blir det i begynnelsen av

Elisabeth Austad Asser

*Teknologiens makt.
Hvordan kunstig intelligens
forfører, frister og utøver makt –
og hva vi kan gjøre med det*

CAPPELEN DAMM, 2025
290 SIDER
VEIL. PRIS: KR 399

boka, hvor Asser faller for fristelsen til å kommentere sin egen tekst i parenteser. For eksempel: «Heidegger (...) skriver tungt og lager tidvis sitt eget begrepsapparat, noe som kan få selv erfarne lesere til å rygge tilbake (inkludert meg)» Og: «Vanligvis, når forskere vil finne ut av hvordan et protein folder seg, bruker de laboratoriemetoder som røntgenkrystallografi eller kryo-elektronmikroskopi (jeg klarer nesten ikke å uttale det siste).» Heldigvis opphører disse kommentar-parentesene utover i boka.

En av grunnene til at forfatteren lykkes, er at hun bruker Martin Heideggers (1889–1976) artikkel fra 1953 «Spørsmålet om teknikk» som strukturerende grep. Alle temaene i boka er i dialog med denne artikkelen, fordi, som hun skriver: «Heidegger kan nemlig gi oss et språk for å tenke rundt hvordan teknologi former oss – ikke bare hva vi bruker, men hva vi blir.» Heidegger gir henne en inngang til å skrive om maktstrukturerne i KI-teknologien og hva de gjør med oss. Hun minner leserne på at «de som lager teknologien, lager den basert på sine forståelseshorisonter, ut fra sine kulturelle og sosiale ståsteder». Og: «All teknologi er derfor også en form for maktutøvelse.»

Videre gir Asser relevante eksempler som illustrerer hva hun legger i dette: I mai i fjor hadde Karim Khan, sjefsaktor i Den internasjonale straffedomstolen (ICC) plutselig ikke tilgang på e-posten sin lenger. Kontoen var stengt: «For Khan fikk det umiddelbare konsekvenser: Viktige kommunikasjonsstråder ble brutt, (...). For verdenssamfunnet ble det et stort varsko om hvor sårbare vi er når internasjonal rett hviler på infrastruktur eid av amerikanske teknologigigantene.» Årsaken var en presidentordre fra Trump ment som en sanksjon mot Khan etter at han tok ut arrestordre mot Israels statsminister Benjamin Netanyahu. Hun fortsetter: «Når

Den intelligente datamaskinen «HAL 9000» i filmen *En romodysse* fra 1968.

FOTO: SHUTTERSTOCK

domstoler, forskere og demokratiske institusjoner tvinges til å stole på tjenester som kan kobles ned utenfra, ligger ikke makten i fellesskapets hender.» Ved å bruke eksempler som dette åpner hun stoffet og får tydelig fram hvor sårbare enkeltmennesker og institusjoner kan være i møte med teknologien. Det viser også hvordan markedskreftene bak kan true demokratiet. Eksempelene gjør boka levende.

I den siste og drøftende delen av boka viser Asser hvordan våre de-

mokratiske verdier står på spill, og kompleksiteten i makta KI-teknologien besitter. Asser har evnen til å skape oversikt. Her peker hun også ut nødvendigheten av reguleringer og lovverk knytta til KI-teknologi. Hun skriver: «Skal vi beskytte menneskeverd og rettferdighet, er det åpenbart at vi må bygge digitale løsninger som ingen enkeltstat kan skru av, eller som kan manipuleres eller misbrukes av aktører med mørke motiver.»

Teknologiens makt stiller spørsmål og åpner opp for videre dialoger om hvilken nytte og hvilke utfordringer KI-teknologien fører med seg. Det fristende og det urovekkende ved den holdes opp mot hverandre. Det er tydelig hvor små og til dels maktesløse enkeltmenneskene er i møte med KI-teknologien og de skjulte maktstrukturene den representerer, men det oppleves trygt å bli losa gjennom dette landskapet av Elisabeth Austad Asser.

KODAK-ØYEBLIKKENE

Vi tar bilder i et svimlende tempo.
Denne omfattende boka om norsk fotohistorie
etter krigen evner likevel å holde fokus.

Av Siri Lindstad

Jeg blir overrasket selv, men den følelsen jeg sitter igjen med etter å ha lest om norsk fotohistorie etter 1945, er mest av alt *ømhet*. Ømhet for oss mennesker som ved hjelp av bilder forsøker å holde fast i noe, det være seg i oss selv eller i verden. Hvor mange bilder har du ikke liggende på mobiltelefonen din i dag, og hvorfor er det så vanskelig å slette? Selv venter jeg stadig på et lengre (helst ikke noe alvorlig) sykeleie, der jeg endelig skal få ryddet opp i alt jeg har knipset og tatt skjermdump av.

Kontrasten er i så måte stor til der boka *Usynlig til stede* begynner, i årene med rasjonering etter andre verdenskrig. Film, kamera og framkallingskemikalier måtte kjøpes inn utenfra og ble dermed omfattet av importrestriksjoner. Å ta bilder i privat øyemed ble ansett som unødvendig luksus, så det er sparsomt med familiefotografier fra de første etterkrigsårene. Hjertet mitt blør når jeg leser om hun som var født i 1946 og hadde en bror som døde av polio i 1951. Det finnes ikke noen bilder av ham. Jeg ser for meg de tusenvis av bildene vi har av ungene våre i dag, med ultralydbilder av fosteret på 18 uker som de første.

I etterkrigstiden skulle fotomateriell først og fremst brukes i nyttig øyemed, som til medisinske skjerm-

bildeundersøkelser, til flyfoto og oppmåling av landet som var under gjenreisning, og til industri- og undervisningsformål. Som i bildeserien «Vern mot traktorulykker», 37 lysbilder med iscenesatte motiver som ble vist fram i klasse- eller forsamlingsrom. I tekstheftet som fulgte med, kunne man lese om lumske grøftekanter og annet som kunne skape livsfarlige situasjoner for traktorføreren.

Men når restriksjonene omsider tok slutt, grep de norske familiene til kameraet og foreviget friluftsliv og høytidsmarkeringer, som om livet var en uendelighet av helgedager. Kodak-øyeblikkene stod i kø. For fotobransjen var 1980- og 1990-årene gullalderen, og i år 2000 ble ufattelige 390 millioner bilder framkalt i Norge. Da digital- og ikke minst mobilkameraene kom, ble terskelen senket stadig mer for hva som var verdt å avfotografere. Jeg innser at jeg i dag har et ukjent antall bilder av utgatte lyspærer liggende på mobilen, ment som huskelapper for å kjøpe nye.

De fire som står bak boka, jobber til daglig ved ulike bevaringsinstitusjoner: Norsk Teknisk Museum, Preus museum, Norsk Folkemuseum og Nasjonalbiblioteket. Det i seg selv vitner om fotografiets mange virkeområder og er vel også grunnen til at historien som fortelles, er kompleks og vidtfavnende. Opplysningsfoto, teknisk foto, amatørfoto, pressefoto, reklamefoto, kunstfoto – alt vies oppmerksomhet, med dynamikken mellom samfunn og fotografi som bokas fokus. At berrettelsen likevel kjennes helstøpt og sømløs, vitner om at det ligger et svært godt redaksjonelt arbeid til grunn.

Dette er først og fremst en bok om *hvordan* vi tar bilder, hvilke ressurser som må til. Det er en fortelling om den teknologiske utviklingen, om digitalisering og institusjonalisering. Forfatterne rekker over imponerende mye i løpet av de vel 440 sidene, uten at det kjennes heseblesende, og boka

**Thale Sørli, Hege Oulie,
Anja Hysvær Langgått og
Harald Østgaard Lund**

*Usynlig til stede
– om hvordan fotografi har
endret Norge etter 1945*

PRESS, 2025
448 SIDER
VEIL. PRIS: KR 599

Bildet, gjengitt i boka, er hentet fra undervisningsmaterialet til kurset Vern mot traktorulykker. Det er heldigvis arrangert.

FOTO: LEIV LANDMARK. 35 MM DIAS, LANDBRUKETS FILM- OG BILLEDKONTOR, 1960.

rommer slik også et stykke kunsthistorie, profesjonshistorie og ikke minst politisk historie. 1970- og 1980-tallets opprørske tidsskrifter, gjerne produsert i eget trykkeri, har i så måte sitt eget kapittel.

På 1990-tallet tvang tjenesten timeframkalling seg fram, der vi aksepterte dårligere kvalitet på bildene mot at vi bare behøvde å vente en liten time på å få filmen framkalt. Hva hastet så, kan man jo spørre seg, likevel ville denne timen kjennes latterlig lang i dag, når vi ikke engang behøver å tenke før vi knipser, og bildet finnes i løpet av et nanosekund. Det kjennes som om det ligger noe mellom linjene i boka her, en stille hvissen, om vårt forhold til tiden.

Jo flere bilder, jo flere øyeblikk, men likevel en stadig mer tynnslitt følelse av å avbilde noe viktig for evigheten.

Men hva med den kunstige intelligensens inntog i bildeverdenen, da? Der setter forfatterne punktum før KI for alvor er et faktum. Men de gir oss et siste kapittel der de gjør noen utvalgte nedslag i fotografiske øyeblikk som på en eller annen måte vil bli stående, og det er nettopp som vitnemål om ett eller flere menneskers blikk disse bildene får verdi. Slik som fotografiet som ble tatt på kaia i Oslo 26. november 1942. Det viser en gruppe mennesker som står og ser et skip seile av gårde. Sa jeg noe om menneskets higen etter stadig kortere framkallingstid? Vel,

denne filmen ble liggende til etter krigen, og selve bildet ble ikke publisert før i januar 1994, i Aftenposten. At det tok over femti år før bildet ble publisert, vitner først og fremst om den utilgivelige, norske tausheten etter krigen om hva som ble gjort mot jødene. Men at dette bildet har endt opp med å bli ikonisk, tolker jeg som at det ennå er en stund før KI tar over. For strengt tatt viser bildet bare en gruppe mennesker som står og ser på et skip. Alt annet – navnet på skipet og de 529 jødene ombord – må vi selv fylle inn. Å gi bilder som dette mening er det med andre ord bare vi mennesker som kan gjøre, og det finnes det noe trøstefullt ved.

Kritikernes favoritter 2025

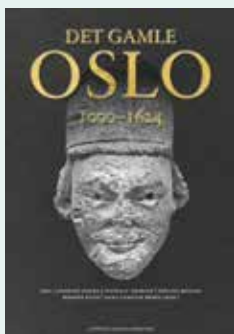
Med støtte fra Fritt Ord anmelder Forskerforum faglitteratur og sakprosa. Dette er kritikernes utvalgte bøker fra året som gikk.

Kjetil Vikene

Bauer, Langvik Berge, Eriksen, Hegdal, Stige (red.)

Det gamle Oslo 1000–1624

Selv som erkebergenser er det lett å bejuble den storslagne boken om gården Gamle Oslo, som senere ble et handelssted. Boken er en strålende miks av brede, historiske penselstrøk, finpusset gjenstandsarkologi, lingvistisk nerding og naturvitenskap. Tretti kapitler utgjør til sammen et overdådig intellektuelt og akademisk måltid, som samtidig er et forbilledlig eksempel på hvordan fagfelleverderte artikler kan fungere som forskningsformidling. Boken bør være obligatorisk lesning både for Oslo-boere og for alle med interesse for tverrfaglig historieformidling.

Ane Farsethås

Toril Moi. Ifrihetens tegn. En samtalebiografi

Gjennom frisk selvkritikk og en avslepen gi-faen-holdning får vi i denne boken presentert Toril Moies lange intellektuelle liv og utvikling. På grunn av den grunnleggende humoristiske tonen – med det alvor som god humor alltid avhenger av – lar Ane Farsethås oss ta del i en opplysende og oppløftende samtale. Boken kan leses som et vedvarende oppgjør med teoretisk renhet, puritanisme og essensialisme, og balanserer nesten perfekt mellom akademisk provokasjon og intellektuell inspirasjon.

Iver B. Neumann

Hva skjer med verden? Norge mellom stormaktene

Iver B. Neumanns bok gir leseren nye måter å tenke på om Norges samtid og fremtid i en omskiftelig verdensorden. Boken har faglig tyngde og er informativ og grundig om dette. Et annet interessant perspektiv er den eksplisitte tematiseringen av forskerens rolle i den offentlige debatten: Hva skjer når forskeren trer ut av det kontemplative og inn i det konstruktive – og ikke bare redegjør for tingenes tilstand, men kommer med politiske handlingsforslag? I begge tilfeller kommer Neumann godt ut av det. Boken er både lettlest og normativ.

Frida Skatvik

Ida Kathrine Gravensteen

Hva vi levende kan lære av de døde. Fortellinger fra obduksjonssalen

På landsbygda i Kina er det visst vanlig at folk over 70 snekres sin egen kiste. Deretter oppbevares den hjemme. I vår kultur er det større tradisjon for å unngå språklige og visuelle konfrontasjoner med døden. Rettsmedisiner Ida Kathrine Gravensteen bryter tabustemningen i denne boka. Uten omsvøp og eufemismer beskriver hun nøyaktig hva som skjer med kroppen i dødsprosessen, og tiden etterpå. Det er både lærerikt og forfriskende, og Gravensteen er like stødig med penn som med sirkelsag.

**Ellen Krefting og
Gard Paulsen**

Havet. En idéhistorie

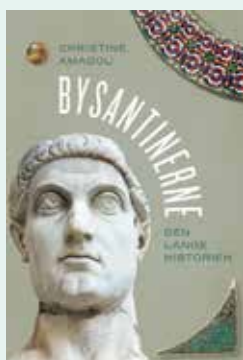
Boka er en dannelsesreise i nære og fjerne ideer. Den tar oss gjennom ulike måter å tenke om havet på – i religion, mystikk, vitenskap og politikk. Både Ellen Krefting, professor i idéhistorie, og historiker Gard Paulsen har forsket på de lange linjene i havets kunnskapshistorie i flere år. Det er derfor ikke overraskende at det populærvitenskapelige sporet bygger på et solid forråd av kilder – kjente og ukjente. Praktfulle kart og illustrasjoner høyner leseopplevelsen.

→ Les full anmeldelse på side 54–55.

Siri Lindstad

Christine Amadou
*Bysantinerne.
Den lange historien*

En gang var Konstantinopel midtpunktet i den vestlige verdens viktigste rike, og idéhistoriker Christine Amadou lykkes med å forklare hvorfor. Dette er en bok som favner elleve hundre års historie, fra år 303 til 1453, både styresett og kulturliv, 88 keisere og folk flest, kirkehistorie og utdanningsinstitusjonenes framvekst. Det er en historie om verden av i går og i dag, en bok du ikke visste at du hadde savnet, men det gjorde du. Etter endt lesning ser du sporene etter det bysantiske riket overalt, og du ser med nye øyne på både evnukker og patriarker.

Jørn Øyrehagen Sunde

Forsvarstale for eit vondt menneske. Rett, samfunn og kvinner på 1700-talet

Hun stod tiltalt for å ha drept fire av sine fem spedbarn, samt kona til elskerens sin. Men hvem var egentlig Kari Knutsdatter, og hvilket samfunn levde hun i? Rettshistoriker Jørn Øyrehagen Sunde har skrevet en svært fengslende true crime fra Hardanger, der det vestnorske 1700-tallet får form og farge ved hjelp av noe så tilsynelatende nødtørftig som rettsdokumenter. Med en uttalt kjærlighet til et helt århundre gir Sunde mening til Kari Knutsdatters liv og skjebne. Vitalt og engasjert skildrer han gammel skikk og tidens nye maktstrukturer.

→ Les full anmeldelse på side 57.

Aasne Jordheim

Frode Helland
Holocaust.

En historie fortalt av ofrene

En bok som er god, kan også være en fryktelig leseopplevelse. På svært dyktig og til og med elegant vis presenterer litteraturprofessor Frode Helland oss for historier fra Holocaust, sett fra ofrenes side. Boka er massiv, ved at den belyser jødernes skjebne fra mange kanter. Den baserer seg på utgitte dagbøker og memoarer som Helland bygger kontekst rundt. Samtidig er den lettlest. Helland skriver i et nøkternt språk, som regel uten store fakter, og lar ofte noen få, rammende setninger bringe oss inn i all gruen. Det gjør boka insisterende på en indirekte måte.

→ Les full anmeldelse på side 58–59.

→

→

**Unni Langås og
Henrik Torjusen (red.)**
*Krigsforbrytere i dagens
estetiske minnekultur*

Denne tankevekkende boka handler om minnestudier, et tverrfaglig forskningsfelt som utforsker fortidens fortellinger og symboler etc. Temaet er andre verdenskrig, vi er i Norge og Skandinavia, og krigsforbryteren står i sentrum. De 13 forfatterne analyserer kunstneriske uttrykk, særlig filmer og bøker, og byr på en nyansert forståelse. Ettervirkningene understrekes, hvordan særlig barna blir ofre. Ugjerningene formerer seg som lidelse, viser tekstene her, noe forfatterne får godt frem gjennom effektive begreper, for eksempel «etterminne».

Agnetha Thormodsdatter

**Moe Bjørnbekk, Kopperud,
Braut Simonsen**

*Antisemittismens lange linjer.
Jødefiendt lighet i norsk
fortid og samtid*

Antologien gir et balansert og grundig innblikk i antisemittismen i norsk fortid og samtid – fra 1814 til i dag – samt framveksten av forskninga på den. Med ulik fagbakgrunn og ulike interessefelt bidrar artikkelforfatterne til å skape en mangefasettert bok. Redaktørene Bjørnbekk, Kopperud og Simonsen binder det hele sammen, så antologien som helhet framstår oversiktlig og stram. Den blir publisert i ei tid og i en verden med høyt konfliktnivå. Antologien er en vei til kunnskap og forståelse for det press også norske jøder kjenner på i 2025.

Willy Pedersen

*Rusmidlenes skjønnhet
og smerte*

Bokas bærende idé er å vise fram det som gjør rusmidlene forførende, men også hvilke konsekvenser de kan få, for den enkelte og for samfunnet. Det er i dette spennet Willy Pedersen mener rusens ambivalens ligger. Det som gjør boka vellykka, er hvordan forfatteren gjør det komplekse levende og tilgjengelig gjennom informative tekstbokser, konkrete caser og litterære skildringer. Boka er en glimrende innføring i rusforskning og rusmidlenes vesen, og samtidig er den ei slags sammenfatning av mange års forskning på feltet.

Andreas Ervik

Sigurd Hverven

*Så setter vi oss på huk.
Filosofi på høyde med barn.*

Hvordan er det å være ny i verden? Ved å rette oppmerksomheten mot barns erfaringer fornyer Sigurd Hverven en fagtradisjon som ellers har oversett de aller minste. Filosofisk fundering gjøres konkret med eksempler fra fiksjon, egen barndom og egne barn. Boka tilbyr både gjensynsglede med en glemte verden og kritikk av idealer om det utvokste og uavhengige individet. Enten du er omsorgsperson eller har vært barn og lurer på om du har vokst av deg noe viktig – dette er en briljant barnebok for alle voksne.

→ Les full anmeldelse
på side 56.

«DET KAN VÆRE LØRDAG SÅ MYE DET BARE VIL.»

Statens teaterhøgskole

- oppretta som Statens teaterskole i 1953 etter eit stortingsvedtak
- fekk i 1983 status som høgskule
- vart i 1986 ein del av Kunsthøgskolen i Oslo
- Teaterhøgskolen underviser i dag i skodespelarfag, regi, scenografi og scenetekst

KJELDE: STORE NORSKE LEKSIKON

Elevane ved Statens teaterskole møtte klokka 9 og dreiv på til kl. 17, dag etter dag, laurdagar òg. Det lærer vi av stor sak i reportasjebladet Aktuell frå 13.05.1969. Her ser vi undervising i dans og sceneplastikk. Finn Ludt spelar piano, og Kari Wang er instruktør.

Elevane hadde fire teoretiske fag: norsk, teaterhistorie, dramaturgi og litteraturhistorie. Blant dei ti praktiske faga var fekting, pantomime, akrobatikk og stemmebruk.

Og sceneplastikk, sa du? Ja, kor vanskeleg kan det vere? Her er definisjonen frå Naob.no: «det å bevege seg ubesværet og elegant på scenen».

AV KJETIL A. BROTTVEIT

Vi er ikke lenger et lag

Med effektivisering og NPM-styring blir undervisere og studenter to adskilte størrelser og ikke et faglig fellesskap, ifølge kronikkforfatterne.

I 2024 hadde Norge over 300 000 studenter – rundt 39 000 flere enn for ti år siden. Samtidig har antall årsverk i universitets- og høyskolesektoren begynt å falle. Dermed blir det flere studenter per faglig ansett. Denne utviklingen må sees i sammenheng med at sektoren over tid har vært styrt etter prinsipper inspirert av New Public Management (NPM), med vekt på målstyring, effektivitet, konkurranse og resultatmåling. Samtidig øker presset på underviserne gjennom krav om tettere oppfølging, studentaktive undervisningsformer og omfattende dokumentasjon. Vi har tidligere vist hvordan timeregnskap og NPM-tenkning gjør undervisere til forvaltere av minutter vel så mye som fag, og endrer undervisning fra meningsfulle faglige møter til en mer mekanisk produksjonsprosess (Stenberg og Olsen, 2024). Spørsmålet er hva denne kombinasjonen av økte krav, flere studenter, færre ressurser og en NPM-preget effektiviseringslogikk gjør med *kjernen* i undervisningen, nemlig forholdet mellom underviser og student.

Et sammensatt press

Stenberg arbeider med ph.d.-prosjektet «Den akademiske underviser i en tid med endrede rammevilkår», som Olsen er veileder for. Nylig publiserte Stenberg en artikkel i Uniped, basert på 26 intervjuer med erfarne undervisere ved norske universiteter om hvordan de opplever relasjonen til studentene

Camilla Selstad Stenberg
lektor og ph.d.-kandidat,
Nord universitet

Karianne Sørgård Olsen
førsteamanuensis,
Nord universitet

i dagens høyere utdanning (Stenberg, 2025). Et sitat festet seg spesielt: «Vi er ikke lenger et lag, vi er to separate størrelser.» I artikkelen skisseres det fire typiske måter å stå i relasjon til studentene på – analytiske idealtyper som sier noe om hvordan styring, forventninger og ressursknapphet kan sette spor i møtet mellom undervisere og studenter. I praksis kan én og samme undervisningssituasjon romme flere av dem samtidig, og nettopp dette sammensatte presset er det underviserne beskriver som krevende.

1. Faglige partnere

Den første relasjonen er den såkalte *resonansrelasjonen* – opplevelsen av en tilstedeværende, gjensidig og berikende relasjon mellom undervisere og studenter. Dette skjer når

studentene er oppriktig nysgjerrige på faget, ikke bare fokusert på karakteren, når undervisere opplever seg selv som faglige dialogpartnere, ikke som «tjenesteytere», og når kritikk og motforestillinger fra studentene kjennes utviklende. Én underviser beskrev det som å være «i en læringssituasjon sammen». Da fungerer diskusjoner, gruppearbeid og andre studentaktive undervisningsformer slik undervisere håper når de skriver emneplaner. Denne typen relasjon – der undervisere opplever seg selv og studentene som faglige partnere – er ikke borte, men eksisterer i økende grad side om side med andre relasjonsformer som trekker samspillet i en annen retning.

2. Hjelperelasjonen

Et annet mønster er den *hjelperorienterte relasjonen*. Her beskriver underviserne studenter som i stor grad venter på å bli «servert»: De forventer tett oppfølging og hyppige påminnelser og ser på utdanning som en ferdig pakkeløsning. Her skifter underviserrollen fra faglig ansvarlig til koordinator, motivator, administrativ støtte – og en konstant «vekkerklokke». Som en informant uttrykte det: «[Studentene] tror andre skal gjøre jobben, og så skjønner de ikke hvorfor det ikke gikk bra på eksamen.» Underviserne i studien knytter denne utviklingen til reformer og styringssignaler om tettere oppfølging, gjennomstrømning og at «ingen skal falle fra». Resultatet er en hverdagslogikk der underviserens ansvar for studentenes læring blir stadig tyngre, mens studentenes eget ansvar glir i bakgrunnen. Dette er ikke primært en kritikk av «late studenter», men en påpekning av et systemisk paradoks: Studentene sosialiseres inn i en skolelogikk preget av tett styring og oppfølging, samtidig som underviserne forventes å fremme selvstendighet og kritisk refleksjon på et høyt akademisk nivå.

3. Mål–middel-relasjonen

Et tredje mønster er den *mål–middel-orienterte relasjonen*. Her beskriver underviserne studenter som først og fremst er opptatt av hva som kommer på eksamen, vurderer faginnhold etter om det «lønner seg», og ser på utdanning som et middel til jobb, inntekt og status.

«Hvis vi ikke skal kunne det til eksamen, så 'nei takk'», sier en underviser om studentenes reaksjoner på fagstoff som ikke umiddelbart gir uttelling. Etter tretten år i et skoleløp med kompetansemål, målbare læringsutbytter og detaljerte vurderingskriterier møter studentene et universitet som i stor grad er innrettet etter samme logikk: Emnebeskrivelser brytes ned i læringsutbytteformuleringer, kvalitetsarbeid kobles tett til måloppnåelse og gjennomføring på normert tid, og studentene evaluerer undervisningen med utgangspunkt i hvor godt underviserne leverer på disse forventningene. Da er det ikke rart at mange ser på studiet som et prosjekt hvis mål er å optimalisere innsats kontra uttelling. Resultatet, sett fra underviserens side, er at de ofte reduseres til leverandører av virkemidler: strategier, eksamenstips og «slik lykkes du»-pakker. Faget som åpent utforskningsrom taper terreng.

4. Rettighetsrelasjonen

Den fjerde relasjonen er kanskje den mest krevende, og omtales som *rettighetsrelasjonen*. Her beskriver underviserne studenter som er tydelig orientert mot egne rettigheter og krav, med forventninger om rask respons, omfattende tilpasninger og høy grad av service, og som i noen tilfeller følger opp misnøye med formelle klager eller offentlig kritikk.

Informantene i studien understreker at rettighetsfokus har en positiv kerne: økt bevissthet om ytringsrom, diskriminering, psykisk helse og mangfold. Problemet oppstår når

underviserne opplever at rammene for hva som er «lov» å si og gjøre, blir uklare, når en enkelt formulering eller diskusjon blir trukket ut av kontekst, og når ledelse og systemer reagerer sanksjonerende, ikke støttende. Flere informanter fortalte at de unngår å bruke spontane eksempler i undervisningen og blir mer forsiktige med humor. Ikke fordi de ønsker å være korrekte og kjedelige, men fordi de ikke tør noe annet.

En underviser beskrev det slik: «Interaksjonen blir veldig formalisert, og da forsvinner jo kontakten og nærheten.» Mens den hjelpeorienterte og den mål–middel-orienterte relasjonen først og fremst svekker det faglige fellesskapet – den ene ved å forskyve ansvaret for læringsprosessen, den andre ved å forskyve forståelsen av hva utdanning i det hele tatt er til for – handler den rettighetsorienterte relasjonen om et innskrenket rom for menneskelighet. Underviseren blir mer *korrekt*, men også fjernere og mer fremmed for studentene.

Mer styring, mindre gjenklang

På tvers av disse tre distanserte relasjonene ligger en utvikling som kan oppsummeres som følger: Studentene sosialiseres inn i høyere utdanning som brukere av et tjenestetilbud, mens underviserne formes til forvaltere av gjennomstrømning, måloppnåelse og risikominimering – med en systematisk svekkelse av relasjonen mellom dem som resultat.

Hartmut Rosas begreper *resonans* og *fremmedgjøring* fanger opp hvordan relasjonene mellom undervisere og studenter oppleves av underviserne. Resonans oppstår når undervisere og studenter møtes som «besvarende motparter»: når begge er til stede, i kontakt med hverandre både faglig og menneskelig, og samhandlingen har verdi i seg selv. Fremmedgjøring oppstår når relasjonen reduseres til instrumentelle formål, for eksempel

at studentene skal samle studiepoeng, mens underviserne produserer dem.

Det er nettopp denne utviklingen mange av informantene forsøker å sette ord på når de sier ting som: «Vi er ikke lenger et lag.» De kjenner på et skifte fra *vi* til *vi og dem*, og i verste fall til *to separate størrelser*. I intervjuene blir ett poengsmertefullt tydelig: Universitetet som faglig fellesskap kan ikke i lengden bæres av undervisere som føler seg mer som funksjonærer enn som fagpersoner.

Relasjonens verdi

Når antall studenter er rekordhøyt og antall ansatte går ned, er det lett å ty til mer standardisering, flere indikatorer og økt effektivisering. Men mye tyder på at det nettopp er denne logikken som gradvis tærer på det vi egentlig lever av: meningsfulle relasjoner mellom mennesker og fag. Det handler altså ikke bare om at det blir «mer å gjøre». Det handler også om mindre *rom* for det arbeidet som ikke enkelt lar seg telle: den relasjonelle, ofte usynlige, delen av undervisningskvalitet.

Når relasjonen mellom undervisere og studenter svekkes, forsvinner også noe av den faglige bærekraften universitetene hviler på. Vi kan effektivisere, standardisere og dokumentere stadig mer, men ingen indikator erstatter den gjensidige oppmerksomheten som oppstår når mennesker faktisk møtes i læring. Hvis sektoren skal være livskraftig i møte med flere studenter og færre fagfolk, må det viktigste spørsmålet ikke være hvordan vi kan presse mer ut av systemet, men hvordan vi kan bygge rom for forpliktende, faglige relasjoner. Uten dette blir høyere utdanning til slutt bare et administrativt maskineri med forelesere og studenter som to adskilte funksjoner. Med det taper vi ikke bare kvalitet, men også selve kjernen i universitetenes samfunnsoppdrag. **F**

Universitetenes blåmandag

Da Det Kongelige Frederiks Universitet tok imot de første studenter i 1813, var forventningene store. Innsamling i Norge hadde sikret en betydelig startkapital til det som senere ble Universitetet i Oslo. På Tøyen skulle det bygges flottere og mer moderne bygninger enn ved kanskje noe annet universitet i verden. Studentene skulle tilbys en modernisert fagkrets av økonomi, naturvitenskap og teknikk. Kongen anviste inntektskilder som skulle sikre rikelige driftsmidler. Universitetet ville bli den sentrale institusjonen for å skape vekst og utvikling i landet og forsvare Norges kulturelle selvstendighet i forhold til Danmark. Sist, men ikke minst: Professorene skulle få svært god lønn!

Ingenting av dette ble noe av. Det innsamlede fondet forsvant i inflasjon. Alle byggeplaner ble lagt til side. Inntektskildene bortfalt. Fagkretsen ble

John Peter Collett
Professor emeritus i historie,
Universitetet i Oslo

innskrenket til det strengt nødvendige for å utdanne embetsmenn til det som fra 1814 var den nye staten Norge. Overarbeidede professorer klaget over lønninger de ikke kunne leve av.

Er historien om vårt første universitet i ferd med å gjenta seg for det hittil nyeste fra 2024? Det falt noen

hånsord om «stankelbeinuniversitetet», med virksomhet på mange og spredte steder, og det hadde tatt lang tid å samle ulike høyskoler til én organisasjon. Men lokalt ble Universitetet i Innlandet møtt med høye forventninger. Det nystartede universitetet hadde ikke lite å vise for seg: en høykvalifisert stab av vitenskapelig ansatte, stor publiseringsaktivitet, og en vid portefølje av studietilbud. Men knapt var tomflaskene fra åpningsfesten ryddet bort, før varslene strømmet inn. Stor undervisningsmengde, mye eksamensarbeid og høyt publiseringspress truet de ansattes helse. Det som kunne vært universitetets fordel, en liten og billig administrasjon, ble i stedet til en ulempe. Folk i lederstillinger druknet i administrative oppgaver uten å ha tilstrekkelig arbeidshjelp, og sendte varsel, de også.

Ansettelse av en dekan endte i bitter strid i full offentlighet mellom

Forskerforums gjesteskribenter skriver sant og subjektivt om forskning.

De faste gjestene er John Peter Collett, Helga Eggebø, Oddveig Storstad og Lorenz Khazaleh.

«På Tøyen skulle det bygges flottere og mer moderne bygninger enn ved kanskje noe annet universitet i verden.»

ulike fagmiljøer samlet under én hatt. (Velkommen til et universitets hverdag, sier jeg. Om de hadde åpnet for valgte ledere i stedet for hemmelige ansettelsesprosesser, kunne kanskje mye ha vært unngått.)

Sparebankstiftelsen Hedmark bidro med 200 millioner kroner i startkapital. Men ved inngangen til det andre ordinære driftsåret er pengene nesten brukt opp, og rektor varsler at universitetet må spare 50 millioner kroner på budsjettet hvert

år fremover. I tillegg kommer kutt i bevilgningene fra staten.

I en slik situasjon kan det bli krevende å innfri forventningene fra mange og spredte lokalmiljøer. Lokalt næringsliv på Kongsvinger gav mye penger til en stor forskningssatsing ved en universitetsfilial i byen. Universitetsledelsen på Hamar tok imot gaven, men da de økonomiske realitetene meldte seg, var planlagte nye studietilbud på Kongsvinger det første som ble kuttet.

Det Kongelige Frederiks kom seg

over den vanskelige starten. Stortinget holdt sin hånd over universitetet. Rett nok måtte ambisjonsnivået reduseres kraftig, og professorenes klager på dårlig lønn har vedvart til i dag, men etter 40 år var universitetet på plass i de storslåtte bygningene ved Karl Johans gate som vi kjenner.

Vi ønsker Universitetet i Innlandet alt godt for fremtiden. Jeg har en bønn i tillegg: Ikke vent til 200-årsjubileet med å skrive historien. Vi må få høre mer om hvordan dette går. **F**

EKSPERTEN SVARER

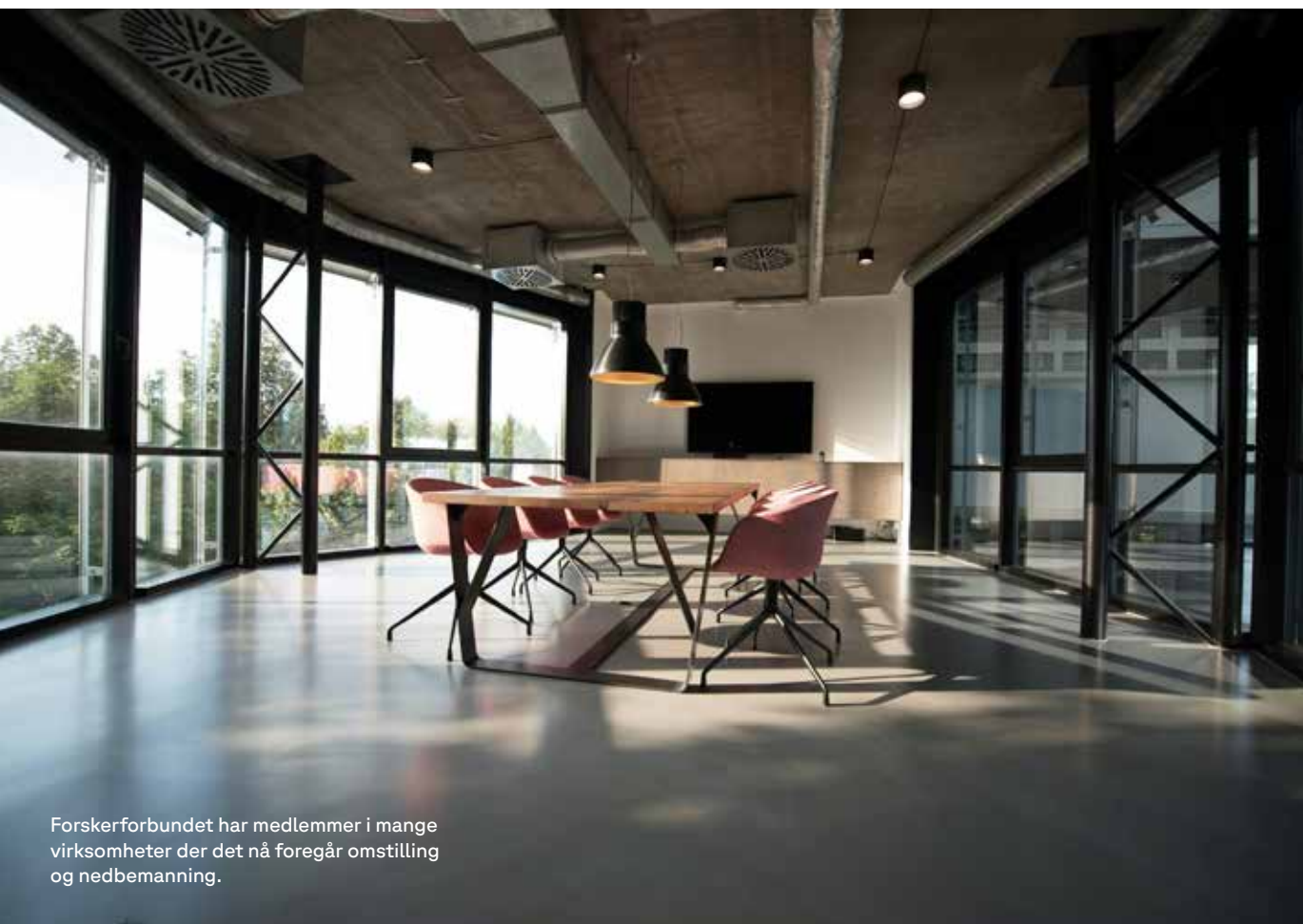
Har du spørsmål om arbeidsforhold? Skriv til julia.loge@forskerforum.no.

Bidrag som kommer på trykk, blir anonymisert.

Hva bør du gjøre før og under en omstilling?

Omstilling og nedbemanning er begreper vi hører stadig oftere. Er det noe du selv kan gjøre i møte med omstillingsspøkelset?

Av Ida Eritsland

ILLUSTRASJONSFOTO: NASTUH ABOOTALEBI / UNSPLASH

Forskerforbundet har medlemmer i mange virksomheter der det nå foregår omstilling og nedbemanning.

– Det er mange som lurer på hvilke rettigheter de har i slike prosesser, og vi får ofte spørsmål om hva en bør gjøre først, sier Ingvild Irgens-Jensen.

Hun er advokat i forhandlingsavdelingen i Forskerforbundet, og sammen med kollegene holder hun årlig flere kurs i omstilling for arbeidsplasser rundt om i landet.

– Er det noe alle bør vite – uansett situasjon?

– Alle bør vite at omstillinger og eventuelt nedbemanninger er prosesser som omfattes av arbeidsmiljøloven, og den er felles for alle sektorer, sier hun.

– Den sier blant annet at alle har rett til informasjon, medvirkning og kompetanseutvikling under omstillingsprosesser som medfører endring av betydning for den enkeltes arbeidssituasjon. Arbeidsmiljøloven skal også verne den ansatte mot usaklig oppsigelse.

– Så hva er første bud når meldingen kommer?

– Først og fremst anbefaler vi alle arbeidstakere å ta kontakt med sin nærmeste leder og tillitsvalgte og be om informasjon.

– Det er de som best vet hva som gjelder på akkurat deres arbeidsplass og i deres situasjon, og det er først og fremst de tillitsvalgte som, på vegne av medlemmene, har rett til medbestemmelse i spørsmål av betydning for de ansatte. De ansatte skal, gjennom de tillitsvalgte, ha reell mulighet til å påvirke beslutningene som tas i for eksempel omstillingsprosesser.

– Tillitsvalgte er de ansattes advokat i første omgang?

– Ja det kan du si. Det er også gjennom de tillitsvalgte du kan fremme dine synspunkter og interesser i saken. Vi som jobber sentralt i organisasjonen, kan kobles på, via dem, når enkelt-

medlemmer blir direkte berørt som for eksempel ved store endringer i arbeidsoppgaver eller arbeidsvilkår eller ved oppsigelser.

– Hva bør en tenke over selv?

– Jeg tror det er lurt å tenke på mulighetene du har. I tillegg til informasjon og medvirkning har du via loven rett på kompetanseutvikling for å kunne tilpasse deg endringer og omstillinger.

– Så det finnes muligheter for utvikling her?

– Absolutt. En oppfordring kan være å tenke godt gjennom hvilke muligheter omstillingen gir deg i form av for eksempel nye arbeidsoppgaver eller muligheter for utdanning og kompetanseutvikling. Det kan hende du får en mulighet som ikke kommer så ofte.

– Og hvis det går så langt som til sluttpakker. Hva innebærer de?

– En sluttpakke innebærer en avtale om å avslutte arbeidsforholdet, som et alternativ til oppsigelse. Sluttpakkene varierer veldig i innhold og skal drøftes med de tillitsvalgte før de tilbys de ansatte. Du tilbys ofte et sluttvederlag i form av lønn for et antall måneder etter oppsigelsestiden, og kanskje også arbeidsfri i oppsigelsestiden. Elemen-

Dette sier arbeidsmiljøloven:

§ 4-2

- (3) Under omstillingsprosesser som medfører endring av betydning for arbeidstakernes arbeidssituasjon, skal arbeidsgiver sørge for den informasjon, medvirkning og kompetanseutvikling som er nødvendig for å ivareta lovens krav til et fullt forsvarlig arbeidsmiljø.

ter i en sluttavtale kan også være ekstra støtte til utdanning, videreutdanning og karriereveiledning.

– Det kan virke fristende, men ...?

– Det å inngå en sluttavtale er ikke noe en bør gjøre uten nøye overveielser av sjansene for å komme over i annen relevant stilling. Hvis det blir aktuelt å inngå en sluttavtale, er det viktig å få inn i avtalen at den er kommet i stand som et alternativ til nedbemanning. Da kan du unngå 18 ukers karenstid før du får dagpenger under arbeidsløshet. Aksepterer du en sluttpakke, vil det ofte også innebære å frasi seg fortrinnsretten til ny stilling i samme virksomhet i tolv måneder etter avslutning av arbeidsforholdet, som du vanligvis har. Du vil også gjerne måtte akseptere en opp og avgjort-klausul, som gjør at du ikke kan gå til rettssak mot arbeidsgiveren senere på grunn av opphør av arbeidsforholdet.

– I tillegg er det viktig å passe på alt som gjelder pensjon og at du kan gå glipp av opptjening til pensjonen din. Hvis du har en ordning med avtalefestet pensjon (AFP) i virksomheten din, må du stå i virksomheten den dagen du fyller 62, for å få rett på denne. Slutter du før den tid, kan du miste hele retten til AFP, noe som utgjør ganske store summer for den enkelte. **F**

Advokat og spesialrådgiver Ingvild Irgens-Jensen besvarer spørsmål om omstilling og nedbemanning.

FOTO: FORSKERFORBUNDET

2025

- a) Kva for land innleia året med å bli fullverdig medlem av Schengen – og avslutta det med å ta farvel med valutaen sin til fordel for euro?
- b) Denne professoren og Latin-Amerika-eksperten ved Senter for global bærekraft ved Universitetet i Oslo var hyppig å sjå i media etter at Maria Corina Machado frå Venezuela vart tildelt Nobels fredspris. Kva er namnet hennar?

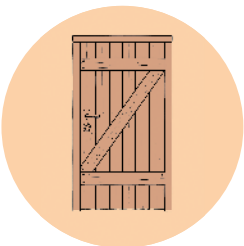

FOTO: UNO

- c) Kva for museum på Svullrya i Innlandet vart opna av dronning Sonja 24. oktober?
- d) Kvifor florerte det med *memer* av fiskeretten ceviche i sosiale medium etter at Robert Francis Prevost i mai vart vald til ny pave under namnet Leo XIV?
- e) Kor mange medaljar tok Noreg under friidretts-VM i Tokyo i september?

Dører

- a) Kva for ord, som opphavleg betyr «bevegeleg slå», blir brukt om tverrtrea som held borda saman i denne døra?

- b) Kring år 1900 var USA ein pådrivar for «den opne dørs politikk», som handla om å sikre seg tilgang til flest moglege hamnar – i kva for land?
- c) Ved kva for universitet vart det i haust lansert eit «opprop mot låste dører» etter at større delar av campus berre vart tilgjengelege med adgangskort?
- d) Kva for fransk forfattar, filosof og eksistensialist skreiv i 1944 skode-

spelet *Huis clos*, utgitt på norsk under tittelen *For lukkede dører*?

- e) Kor finn ein denne døra, (sjå motstående side) som er så låg at besøkande må bøye seg, og som derfor ofte blir kalla «audmjukskapens dør»?

Noreg og Sverige

- a) Kven var konge av Sverige frå 1872 til sin død i 1907, og dermed konge også av Noreg frå 1872 til unionsoppløysinga i 1905?
- b) Ved den dåverande hotellhøgskulen i Stavanger vart i 2000 svenske Carl Jan Granqvist tilsett som Noregs første professor i sitt slag. Kva vart han professor i?
- c) Kva heitte den svenske generalen som leia felttoget i Trøndelag i 1718 under den store nordiske krigen – ein katastrofal operasjon der omkring 3000 soldatar døydde under retretten?

- d) Kva vart 10. september 2025 opna av kronprins Haakon og kronprinsesse Victoria på Magnormoen på grensa mellom Eidskog kommune i Noreg og Eda kommune i Sverige?
- e) «Jag är inte besviken – jag är förbannad!» er eit kjent sitat frå tidlegare rådmann i Åre, John Bruno Jakobsson. Kva var det han var forbanna over?

Fag og foreining

- a) Kva for amerikansk namn vart den svenskfødde fagforeiningsaktivisten og visesongaren Joel Emmanuel Hägglund (1879–1915) kjend under?
- b) Kva for hovudorganisasjon er blant anna Presteforeningen, Politiets Fellesforbund, Skatterevisorenes Forening og Det norske maskinistforbund tilslutta?
- c) Kor mykje – avrunda til nærmaste tusen – kan du for 2025 maksimalt trekke frå på skatten dersom du har betalt fagforeiningskontingent

gjennom heile året?

- d) Kva heitte den 54 år gamle kommandørkapteinen og leiaren i Norges offisers- og spesialistforbund (NOF) som døydde i oktober?
- e) Kva for yrkesgruppe streika i ti dagar i 2022, før arbeidsminister Marte Mjøs Persen (Ap) greip inn med tvungen lønnsnemnd?

Presidentar

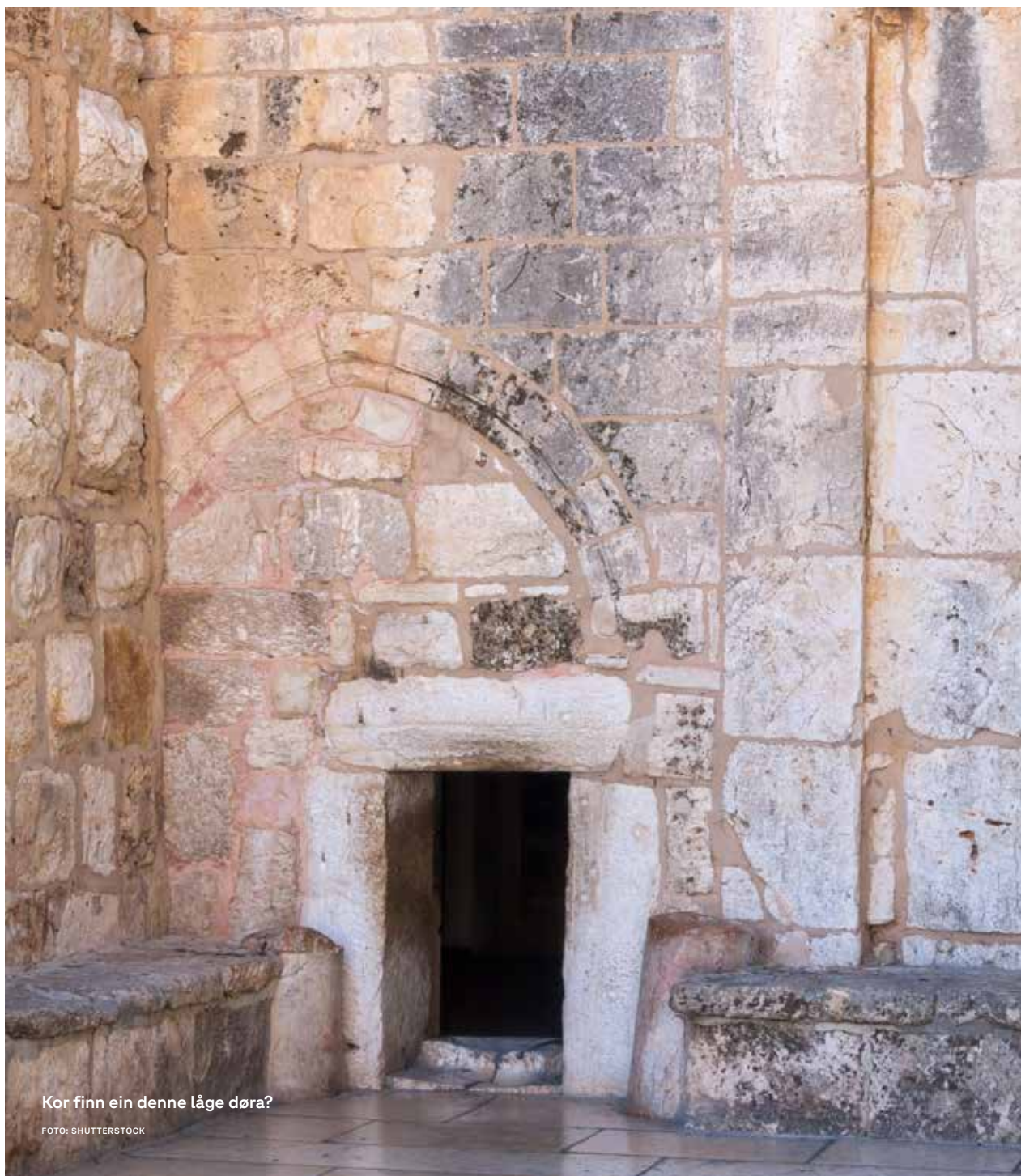
- a) I kva for land er Claudia Sheinbaum president?
- b) Den svensk-britiske milliardæren Johan Eliasch var med og starta organisasjonen Cool Earth, og har kjøpt opp store område i Amazonas. Han er nok likevel best kjend som omstridd leiar i sportsverda – for kva organisasjon?
- c) Nemn eit år då Juan Perón var president i Argentina.

- d) I kva for land vart presidenten avsett av grunnlovsdomstolen i april 2025, etter at han hadde erklært militær unntakstilstand eit snautt halvår i førevegen?
- e) Er dette presidenten i a) Norges idrettsforbund, b) Finland, c) Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), Verdas helseorganisasjon (WHO), e) Den internasjonale raudekross- og halvmånerørsla?

FOTO: OWIE FREDHEIM

Kor finn ein denne låge døra?

FOTO: SHUTTERSTOCK

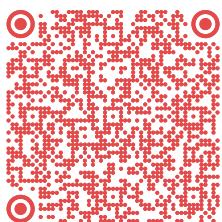
SVAR:

2025: **a)** Bulgaria (der lev var valutaen). **b)** Benedicte Bull. **c)** Norsk skogfinsk museum. **d)** Fordi ceviche er ein peruansk rett, og Prevost er både peruansk og amerikansk statsborgar etter å ha budd og verka i Peru i over 20 år. **e)** Ingen. **Dører:** **a)** Labanker. **b)** Kina. **c)** Nord universitet. **d)** Jean-Paul Sartre. **e)** I Fødselskyrkja i Betlehem. **Noreg og Sverige:** **a)** Oscar II. **b)** Matkunst/gastro-nomi. **c)** Carl Gustaf Armfeldt. **d)** Ein politistasjon (som dei to landa deler). **e)** At Lillehammer, og ikkje Östersund, var blitt tildelt vinter-OL i 1994. **Fag og foreining:** **a)** Joe Hill. **b)** Unio. **c)** 8000 kroner (8250 heilt presist). **d)** Torbjørn Bongo. **e)** Flyteknikarane (NFO). **Presidentar:** **a)** Mexico. **b)** Det internasjonale skiforbundet (FIS). **c)** 1946–55 og 1973–74. **d)** Sør-Korea (ekspresidentens namn er Yoon Suk-yeol). **e)** Alternativ a: Norges idrettsforbund (og namnet er Zaineb Al-Samara).

Ta pulsen på forsikringene dine og spar penger

Hva med å bruke litt tid nå til å sjekke om du har forsikringene i orden? Vi hjelper deg gjerne med å finne ut om du har de riktige dekningene for din situasjon.

Investerer du en halvtime nå, kan det fort bli dine mest lønnsomme minutter i 2026.

Les mer og book
tid med oss her

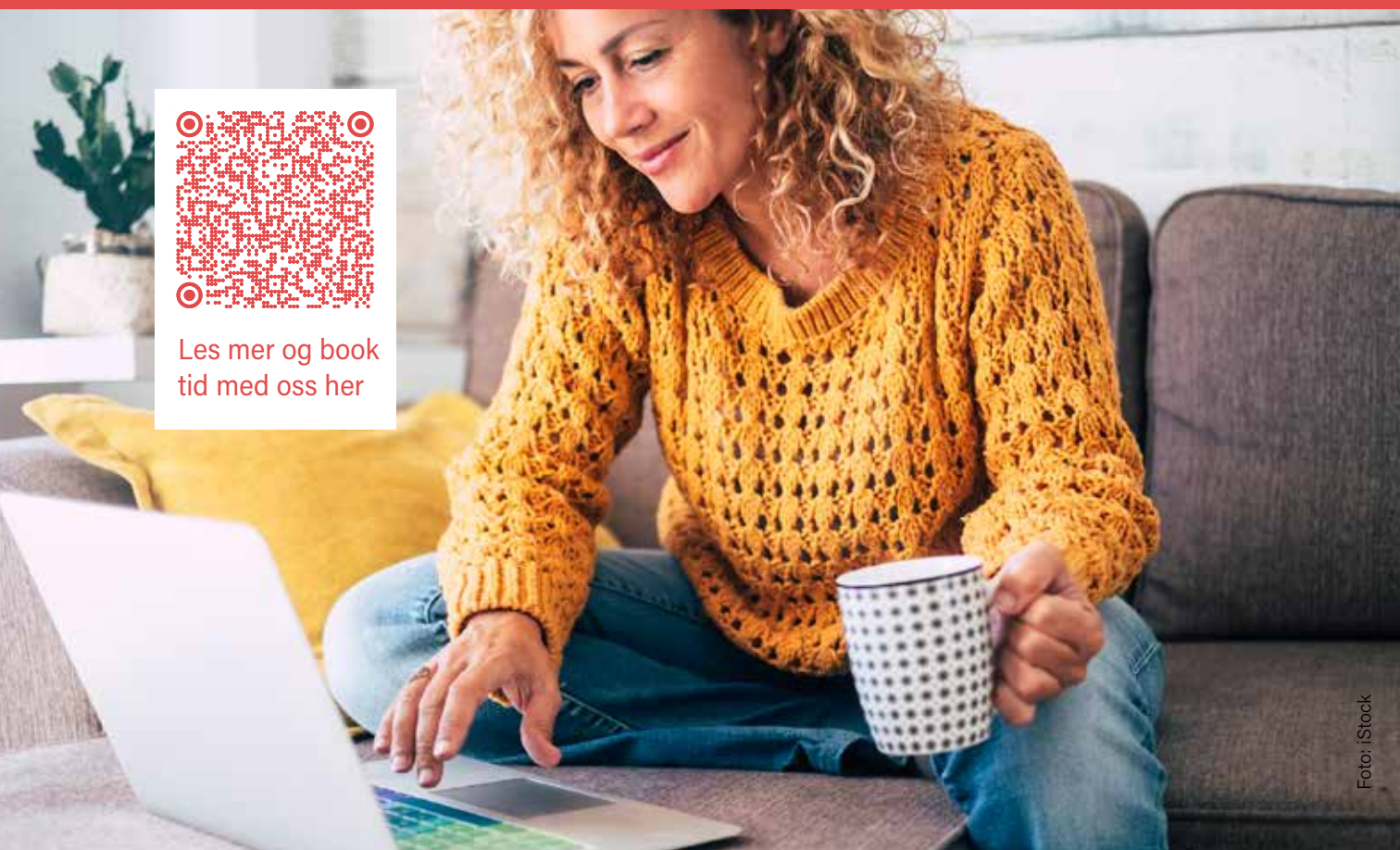

Foto: iStock

Kontakt oss for hjelp med forsikring.
Tlf. 23 11 35 78

● forskerforsikring.no

FORSKER
FORBUNDET

Steinar A. Sæther
Leder i Forskerforbundet

Hilde Gunn Slottemo
Nestleder i Forskerforbundet

Sluttpakke

Det er et merkelig fenomen

På den ene siden virker det som om «alle» er enige om at vi skal satse mer på forskning og høyere utdanning i dette landet. Det er ikke bare budskapet fra Kunnskapsalliansen, alliansen av ni organisasjoner som Forskerforbundet tok initiativ til, og som regelmessig argumenterer for hvorfor Norge må få til et taktskifte i investeringene til forskning og utvikling. Det gjelder både offentlig og privat. På NHO-konferansen – skal man tro mediedekningen – var det først og fremst forskning og innovasjon det dreide seg om. Og så å si alle partiene på Stortinget var i valgkampen enige om at Norge ikke kan fortsette å være et land som er like avhengig av eksport av råvarer i framtiden.

På den andre siden er de politiske signalene tydelige. Regjeringen mener at «taket er nådd», eller at det ble nådd allerede i 2019, på nivået «før pandemien». Regjeringen er riktignok opptatt av at de private investeringene i FoU (forskning og utvikling) må opp, men signaliserer samtidig at vi ikke kan forvente noen vekst i finansieringen

verken til universiteter og høyskoler eller til forskningsinstitutt i årene framover. Vi har allerede mistet et par tusen årsverk i universitets- og høyskolesektoren, og vår forhandlingsavdeling rapporterer om at det akkurat nå pågår omstillingsprosesser i flere titalls virksomheter der vi har medlemmer.

For realistisk innstilte forskere er det med andre ord fornuftig å innstille seg på omstillinger, nedbemanninger og tilhørende tilbud om sluttpakker.

Og hva gjør man egentlig dersom man plutselig en dag våkner til en e-post med beskjed om at ledelsen har funnet ut at det må omstilles og nedbemannes, og at ansatte skal tilbys sluttpakker? Eller at det innkalles til allmøte med samme melding?

Vi har tre råd:

1. Sørg for at du er organisert! Når dette skjer, kommer du til å trenge noen som kan forklare hvilke rettigheter du har, og hvordan prosessene skal skje i henhold til lov og avtaleverk. Du trenger kort sagt til-

gang til tillitsvalgte og jurister som kjenner de lovene og avtalene som gjelder for din arbeidsplass.

2. Husk at sluttpakker kan få store konsekvenser for deg, og at det skal være en frivillig ordning! Ikke signer på noe som helst før du har rådført deg med tillitsvalgte. Ta kontakt så tidlig som mulig, og les gjerne informasjonen som ligger på Forskerforbundets nettsider.
3. Husk at du har tiden på din side! Tilbud om sluttpakker blir ofte gitt med ekstremt korte frister. Pust med magen, og gi beskjed til arbeidsgiveren om at du ikke kan ta stilling til tilbudet før du har fått rådført deg. Jevnt over er det ikke slik at de som signerer først, får de beste tilbudene. Husk også at arbeidsgiverne plikter å ivareta de ansatte, og at de løper en risiko ved å tilby sluttpakker – de kan miste mye kompetanse.

Kort sagt: Organiser deg, snakk med gode folk, og pust med magen.

«Kort sagt: Organiser deg, snakk med gode folk, og pust med magen.»

Nestleder i Forskerforbundet
Hilde Gunn Slottemo.

Vil ta tak i stipendiatenes hverdagsproblemer

– Stipendiater og unge forskere er framtida til norsk forskning. Men de er også framtida til oss som fagforening. Vi kan gjøre enda mer for å ta tak i deres utfordringer, mener Hilde Gunn Slottemo.

Hilde Gunn Slottemo er nestleder i Forskerforbundet, og i dag veletablert professor ved Nord universitet. Men hun husker godt sin egen tid som ung forsker.

– Tiden som stipendiat er en travel periode, der en blir grådig på egen tidsbruk. Men også en tid med stor frihet og fleksibilitet. Det er fint å styre arbeidsdagene selv, delta på konferanser og seminarer og lese spennende, ny litteratur. Det er et privilegium! Selv fikk jeg fire barn mens jeg var stipendiat, og friheten var god å ha når jeg skulle leve i barnehagen. Men det var også utrolig travelt og hektisk, og det er lett å slite med en følelse av at man ikke strekker til eller er flink nok, mimrer hun.

Hun forteller at Forskerforbundets hovedstyre er spesielt opptatt av nettopp utfordringene til stipendiater og unge forskere.

– Det er jo så enkelt som at stipendiatene er

framtidens forskere. Det er de og de andre unge forskerne som skal ta over kunnskapssektoren, og utvikle norsk høyere utdanning i framtida. Og ikke minst er det de som skal forme Forskerforbundet i årene foran oss. Vi har alt å tjene på å være ekstra lydhøre for deres erfaringer, og bidra til at kunnskapspolitikken gjør den krevende tiden som ung forsker litt enklere, mener hun.

15. januar la forskningsstiftelsen NIFU fram en rapport som viser at forskere skårer vesentlig dårligere på spørsmål knyttet til arbeidsmiljø og livskvalitet sammenlignet med befolkningen for øvrig. Som eksempel har en tredjedel av de ansatte i akademien vært plaget av søvnproblemer knyttet til jobbsituasjonen, mot 11,5 prosent i befolkningen ellers. Mest plaget er stipendiater og postdoktorer.

Stipendiater og unge forskere er i en sårbar fase, med mye midlertidighet og usikkerhet, ensomt arbeid, lav lønn og høye studielån. Og dette har blitt enda tøffere etter min tid. Men at så mange er plaget med nervøsitet, depresjon og søvnproblemer har vært lite dokumentert. Det er et godt eksempel på en utfordring vi er nødt til å ta tak i, sier Slottemo.

Den viktige veiledningen

Et evig aktuelt spørsmål er veiledningen av stipendiater. De fleste er godt fornøyde, men for noen fører krevende veilederforhold til uheld, trakassering og manglende gjennomføring. Nylig utarbeidet Forskerforbundet en pakke med anbefalte tiltak institusjonene kan gjennomføre for å sikre bedre veiledning og konflikthåndtering.

– Vi er nødt til å få på plass bedre systemer for god veiledning. Det handler om ting som skikkelig støtte ved utenlandsopphold, tid og ressurser til veiledning, bedre rutiner og opplæring, og individuelle karriereplaner for alle. Vi mener også at alle doktorgradsprogrammer bør ha en ombudsordning som lavterskeltilbud. Med bedre systemer kan vi gi stipendiatene mye bedre støtte enn i dag øke gjennomføringen, mener hun.

Slottemo oppfordrer unge medlemmer til å gi beskjed om hva de savner av sin fagforening.

– Vi arbeider hele tiden med å få på plass en bedre politikk for de tidlige fasene i forskerkarrieren. Men vi er avhengig av tilbakemeldinger fra medlemmer og tillitsvalgte for å treffe godt. Vi har nylig hatt et møte med stipendiater i forbundet for å få innspill, men jeg tar veldig gjerne imot flere. Jeg vil oppfordre alle til å gi beskjed om hva de savner, eller komme med gode forslag til hva vi kan gjøre for å bedre deres arbeidshverdag, avslutter hun.

Faktaarket og tiltakspakken for bedre veiledning finner du på Forskerforbundets nettsider.

Mye godt samarbeid, men også stort forbedringspotensial

I det ferske tillitsvalgtbarometeret til Forskerforbundet oppgir seks av ti tillitsvalgte at samarbeidet med arbeidsgiver er svært eller ganske godt. Det er forskningsstiftelsen Fafo som har gjennomført undersøkelsen, blant alle tillitsvalgte i Forskerforbundet.

I et faktaflak fra Fafo presenteres funn om de tillitsvalgtes deltakelse og innflytelse i beslutninger som berører virksomheten og medlemmene.

– Det er positivt at mange tillitsvalgte opplever et godt samarbeid med arbeidsgiver, samtidig ser vi at det på flere områder og virksomheter er et stort forbedringspotensial, sier Forskerforbundets leder Steinar A. Sæther.

Hovedavtalen i staten gjelder ett år til

Partene i staten er enige om å videreføre Hovedavtalen i ett år, til 31.12.2026. Hovedavtalen er en overordnet avtale mellom staten og hovedsammenslutningene som regulerer samarbeidet mellom partene og sikrer arbeidstakerens rett til medbestemmelse.

– Vi vil bruke året på å få mer kunnskap om hvordan hovedavtalen fungerer for våre medlemmer før vi forhandler om en ny, sier Unio statsforhandlingsleder Steinar A. Sæther.

– Vi mener avtalen i hovedsak er god og gir en tilfredsstillende plattform for medbestemmelse i virksomhetene. Vi har likevel flere krav, men trenger et best mulig kunnskapsgrunnlag å forhandle etter. For Unio er det viktig å få vite mer om hvordan endringene som ble gjort i forrige runde har virket etter intensjonen, sier Sæther.

Tiltak for privat forskningsfinansiering

Norge trenger et forsknings- og innovasjonsløft, og et viktig bidrag vil være å øke den offentlige forskningsinnsatsen. Men også den private forskningsfinansieringen må opp.

Sammen med åtte andre organisasjoner i Kunnskapsalliansen har Forskerforbundet foreslått tre tiltak for å øke forskningsfinansieringen fra stiftelser og fond:

1. Etabler et offentlig næringsrettet forskningsfond med en andel av utbyttet fra de statseide bedriftene
2. Innfør incentiver for forskningsfinansiering fra filantropiske stiftelser
3. Sett ned et offentlig utvalg som gjennomgår rammevilkårene for stiftelser

**FORSKER
FORBUNDET**

Følg oss!

Facebook @forskerforbundet
Instagram @forskerforbund
Bluesky @forsker.bsky.social

Har du testet appen vår?

Hold deg oppdatert på forskning, høyere utdanning og arbeidsliv direkte fra mobilen. Papirutgaven er også tilgjengelig gjennom appen Forskerforum. Last ned fra App Store eller Google Play og få faglig påfyll – uansett hvor du er!

